

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume 4, Sayı/Issue 8, Temmuz/July 2022, ss. 849-866.

Geliş Tarihi–Received Date: 21.03.2022 Kabul Tarihi–Accepted Date: 26.04.2022

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

AHMET CEVAT EMRE’NİN YURTDIŞI FAALİYETLERİNE BİR BAKIŞ (1920-1922)

BAYRAM AKÇA* NİSA İÇEN**

10.53718/gttad.1090968

ÖZ

Ahmet Cevat Emre, 1 Eylül 1876-10 Aralık 1961 tarihleri arasında yaşayan Cumhuriyet Dönemi’ne Geçiş Dönemi aydınlarından biridir. Yıldız Hanım ve Hasan Hulki Bey’in tek çocuğu olan Ahmet Cevat Emre Girit’in Resmo şehrinde dünyaya gelmiştir. 1897’de Harbiye Askeri Mektebi ikinci sınıf öğrencisiyken İttihatçı arkadaşı Mahir Sait Pekman’a yardım etmesi nedeniyle II. Abdülhamit tarafından yetmiş sekiz İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi ile birlikte Trablusgarp’a sürülmüştür. Sürgün hayatı, on bir yıl sürmüştür. II. Meşrutiyet ile birlikte İstanbul’da gazetecilik; daha sonra 1910 yılında Satı Bey, Tevfik Fikret, Mustafa Suphi ve Ruşen Eşref gibi isimlerle birlikte Dârümuallimîn-i Âliye’de öğretmenlik yapmıştır. Meşrutiyet yıllarında okullarda okutulmuş üç gramer kitabından biri olan “*Lisan-ı Osmani*” adlı eseriyle “*Gramerci Cevat*” lakabını almıştır. Sürgün hayatından itibaren düşünce yapısında değişimlere gözlemlenen Ahmet Cevat Bey, Balkan Savaşları ile Osmanlıcılık akımı çerçevesinde “*Balkan Mezalimi Neşri Vesaik Cemiyeti*” fahri sekreteri olarak Türk halkına yapılan zulümleri Batılı devletlere anlatmak amacıyla Avrupa’ya gitmiş ve orada beklediği etkiyi alamayınca emperyalizme savaş açmıştır. Bu sırada İngiliz istihlak kooperatiflerinden de etkilenmiştir. Birinci Dünya Savaşı yılları ile ilgili hakkında detaylı bilgiler olmasa da 1914-1918 yıllarında yirmi dokuz adet okul kitabı yazmıştır. Ahmet Cevat Emre, Mütareke Dönemi’nde Mustafa Kemal Paşa’nın başarılarını gözlemlerken Mütareke sonrasında İstanbul’da yapılan mitinglere katılmıştır. Matbuat Cemiyeti üyesi olarak *Akşam* ve *Tasvir-i Efkâr* gibi gazetelerde İtilaf Devletleri karşıtı yazılar yazmıştır. Ayrıca *Akşam* gazetesinde “*Atımız İçin*” başlıklı İttihat ve Terakki yönetimi ve Enver Paşa hakkında eleştirel yazılar yazmıştır. Mehmet Asım Us ile yazdığı “*Anadolu Yavrusunun Kitabı*”nı satmak amacıyla Bakü ve Moskova’ya gitmiştir. İstanbul’da İtilaf Devletleri tarafından aranırken, Bakü’de Enver Paşa hakkında yazdığı yazılar nedeniyle Talat Paşa tarafından İngiliz casusu olarak tutuklanmak istemiştir. Bu nedenle Dârümuallimîn-i Âliye’den tanıştığı Mustafa Suphi’nin yanına sığınmış ve Türkiye Komünist Partisi’nde çalışmaya başlamıştır. Ahmet Cevat Emre, Mayıs 1928’den itibaren Mustafa Kemal Atatürk ile dil devrimlerinin inşasında da büyük rol oynamıştır. Ölümünden beş yıl sonra “*Tarih Dünyası*” dergisi sahibi Niyazi Ahmet Banoğlu tarafından değiştirilerek yayımlanan “*920 Moskova’sında Türk Komünistleri*” adlı hatıraları gündem olmuştur. Bu çalışmada, Ahmet Cevat Bey’in değiştirildiği tespit edilen Moskova hatıraları, döneme ait ilgili resmî kaynaklar ve mevcut argümanlar çerçevesinde incelenip ele alınarak eksik kısımların tamamlanması amaçlanmaktadır. Ahmet Cevat Bey’in Moskova hatıraları incelendiğinde bazı tarih hataları olmakla birlikte başlıca olayların seyrinin doğru gittiği, komünizm faaliyetlerinin ise resmî kaynaklarla karşılaştırıldığında hatıralarda yer almadığı ve bazı önemli olaylara tam olarak değinilmediği anlaşılmıştır. Bu amaçla Ahmet Cevat Emre’nin Bakü ve Moskova’da bulunduğu süre içindeki faaliyetlerine, resmî kaynaklara göre TKP faaliyetlerine ve Niyazi Nazif Tepedelenlioğlu’nun Ahmet Cevat Emre ile ilgili yaşadığı bir hatıra yer verilerek döneme katkı sunulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Paşa, Ahmet Cevat Emre, Enver Paşa, Mustafa Suphi, Bakü Doğu Halkları Kurultayı, Türkiye Komünist Partisi.

* Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Muğla/TÜRKİYE, E-Posta: abayram@mu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-7396-3498.

** Bilim Uzmanı, İstanbul/TÜRKİYE, E-Posta: nisaicen1@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2940-6296.

ABSTRACT

Ahmet Cevat Emre is one of the intellectuals of the Transition Period to the Republican Era, who lived between September 1, 1876 and December 10, 1961. Ahmet Cevat Emre, the only child of Yıldız Hanım and Hasan Hulki Bey, was born in Rethymno, Crete. In 1897, when he was a second year student at the Harbiye Military School, he helped his Unionist friend Mahir Sait Pekman. He was exiled to Tripoli by Abdülhamit along with seventy-eight members of the Committee of Union and Progress. His exile life lasted eleven years. II. Journalism in Istanbul with the Constitutional Monarchy; Later, in 1910, he worked as a teacher in Dârümuallimîn-i Âliye together with names such as Satı Bey, Tefvik Fikret, Mustafa Suphi and Ruşen EŞref. He received the nickname of “*Grammarian Cevat*” with his work “*Lisan-ı Osmani*”, which is one of the three grammar books taught in schools during the Second Constitutional Era. Ahmet Cevat Bey, who has seen changes in his mentality since his exile, went to Europe as the honorary secretary of the “*Balkan Atrocities Publication Society*” within the framework of the Balkan Wars and the Ottomanism movement to tell the Western states about the atrocities committed against the Turkish people. At the same time, it was also influenced by the British consumption cooperatives. Although there is no detailed information about the years of the First World War, he wrote twenty-nine school books in the years 1914-1918. While observing the achievements of Mustafa Kemal Pasha during the Armistice Period, Ahmet Cevat Emre attended the rallies held in Istanbul after the Armistice. As a member of the Matbuat Society, he wrote articles against the Allied Powers in newspapers such as *Akşam* and *Tasvir-i EŐkar*. He also wrote critical articles about the Union and Progress administration and Enver Pasha, titled “*For Our Future*”, in the newspaper *Akşam*. He went to Baku and Moscow to sell the “*Book of the Anatolian Baby*” that he wrote with Mehmet Asım Us. While he was wanted by the Allies in Istanbul, he wanted to be arrested by Talat Pasha as a British spy because of the articles he wrote about Enver Pasha in Baku. For this reason, he took refuge with Mustafa Suphi, whom he met from Dârümuallimîn-i Âliye, and started to work in the Communist Party of Turkey. Ahmet Cevat Emre has also played a major role in the construction of language revolutions with Mustafa Kemal Atatürk since May 1928. Five years after his death, his memoirs named “*Turkish Communists in 920 Moscow*”, which were edited and published by Niyazi Ahmet Banoğlu, owner of the “*Tarih Dünyası*” magazine, became the agenda. In this study, it is aimed to complete the missing parts by examining and considering Ahmet Cevat Bey’s memories of Moscow, which were determined to be changed, within the framework of the relevant official sources and current arguments. When Ahmet Cevat Bey’s memories of Moscow are examined, it is understood that although there are some historical errors, the course of the main events is correct, the communist activities are not included in the memories when compared with the official sources, and some important events are not fully mentioned. For this purpose, it will be tried to contribute to the period by including the activities of Ahmet Cevat Emre during his time in Baku and Moscow, the activities of the TKP according to official sources, and a memory of Niyazi Nazif Tepedelenlioğlu about Ahmet Cevat Emre.

Keywords: Mustafa Kemal Pasha, Ahmet Cevat Emre, Enver Pasha, Mustafa Suphi, Baku Eastern Peoples Congress, Communist Party of Turkey.

GİRİŞ

Yıldız Hanım ve Hasan Hulki¹ Bey’in tek çocuğu olan Ahmet Cevat Emre² (1 Aralık 1876-10 Aralık 1961), Girit Resmo’da dünyaya geldi. Kendisi, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş sürecinde yaŐamıŐ

¹ Atilla Özkırmılı, “Ahmet Cevat Emre”, *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1990, s. 441.

² Ahmet Cevat Emre, Padişah II. Abdülhamit Dönemi’nde Harbiye Askeri Mektebi’nde okurken İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olmakla suçlanarak idam cezasına çarptırıldı. Cezasının ömür boyu kalebentliğe dönüŐtürölmesi ile yetmiş sekiz aydınla Trablusgarp’a sürüldü. On bir yıllık sürgün hayatından sonra II. Meşrutiyet’in ardından İstanbul’a geldiğinde gazete ve dergilerde yazı yazmak, dil dersleri vermek, tercümanlık yapmak ve çeşitli konularda kitap yazmak gibi iŐlerde çalıştı. 1910-1912 yıllarında Dârümuallimîn’de öğretmenlik yaparak gramer kitapları yazdı. Mustafa Suphi de aynı okulda Sosyoloji dersleri verdi. Balkan Savaşları sırasında Bulgar komitacılığının bir mezalim olduğunu, Türklere zulmedildiğini Türk ve dünya kamuoyuna duyurmak amacıyla Osmanlılık fikir akımı çerçevesinde “Balkan Mezalimi Neşri Vesaik Cemiyeti”ni kurdu. 1912 yılının son günlerinde cemiyetin fabri sekreteri olarak Milli Kongre’ye sunduğu talebinin onaylanması ve Dâhiliye Vekili Talat Paşa’nın da teŐvikiyle Berlin, Paris ve Londra’ya ziyaret etti. Basın ve parlamentolarda diplomatik temaslarda bulundu. Sürgün yıllarında Trablusgarp’ta iken kooperatizm (kooperatifçilik) görüşünü benimsemiŐti. İngiltere’de iken İngiliz İstihlak Kooperatifleri ve KeŐŐaflar Teşkilatı’ndan etkilendi. “Ütopyaçılık Sosyalizm” akımının ilk temsilcileri Robert Owen (İngiltere), Saint Simon ve Charles Fourier’in (Fransa) kooperatifçilikle ilgili atılımları ile Osmanlı toplumu milliyetçi görüŐ çerçevesinde kooperasyon çatısı altında birleŐtirerek Osmanlı Devleti’ni iktisadi refaha kavuŐturmak istedi. Bu amaçla kadınları, erkekleri ve çocukları bilinçlendirecek faaliyetlere atıldı. “Ahmet Cevat Hareketi” ismiyle ve “Milli MaiŐet Kooperatifi” unvanıyla İstanbul’da ilk kooperatif dükkânlarını açtı. Birinci Dünya Savaşı yıllarına ait, hakkında detaylı bilgilere sahip olmasak da 1914-1918 yıllarında 29 adet okul kitabı yazdığını, yani kendisini ders kitabı yazmaya adadığını söyleyebiliriz. 8 Ekim 1917’de Ziya Gökalp, Ahmet Őuay’e, İbrahim Hakkı, Mansuri-zâde Saib gibi üniversite hocaları ile Aile Hukuku Karamamesi’nin çıkarılması ve kadın haklarının iyileŐtirilmesine katkıda bulundu. 1918’de Sami Bey ve Ziya Gökalp’in

aydınlardan biriydi. Ahmet Cevat Bey, Demokrat Parti iktidarı süresince siyasi nedenlerle yayımlayamadığı “*İki Neslin Tarihi*” adlı eserini 1960 yılında yayımladı, ancak bu esere Moskova hatıralarını eklemedi. “*Tarih Dünyası*” dergisi sahibi Niyazi Ahmet Banoğlu, Ahmet Cevat Bey’in vefatının ardından 1964-1965 yıllarında kendisine ait hatıraları yayımladı. Ahmet Cevat Bey’in torunu, dedesinin hatıralarının o dönemde sağ-sol olayları nedeniyle Banoğlu tarafından kısaltılarak verildiği, asıl nüshalarının kaybedildiği ve son kısımlarının değiştirildiği bilgisini verdi.³

1920’li yıllarda Türkiye Komünist Partisi (TKP) mensubu olarak Azerbaycan ve Moskova’da bulunan Emre’nin, sürgün hayatından itibaren siyasi görüşleri, yaşadığı olaylara ve durumlara göre çeşitlilik kazandı. Zafer Toprak, kendisini 1910’larda kooperatist, 1920’lerin ilk yarısında TKP üyesi olarak Marksist ve Atatürk ile tanıştıktan sonra -Mayıs 1928 sonrasında- Kemalist olarak tanımlar.⁴ Ahmet Cevat Bey, anılarında Atatürk’e hayranlığından da bahseder. Ahmet Cevat Bey, 1920’li yıllarda Bakü ve Moskova’da bulunurken Mustafa Suphi’nin başında bulunduğu TKP teşkilatı üyesi olarak Türkiye’de yeni bir idare sisteminin (Bolşevik) kurulamayacağını anlayarak yurda döndükten sonra Atatürk’ün yanında yer almakla birlikte yaşamını komünist olarak sürdürmeye devam etti.⁵ Anılarının son kısmında ise Cemal Gürsel ve Millî Birlik Komitesinin yönetime el koymasını “İkinci Cumhuriyet” olarak adlandırdı.⁶

Bu çalışmada, değiştirildiği tespit edilen Ahmet Cevat Bey’in Moskova hatıraları, döneme ait ilgili resmî kaynaklar ve mevcut argümanlar çerçevesinde incelenip ele alınarak eksik kısımların tamamlanması amaçlanmaktadır. Zira Ahmet Cevat Bey’in Moskova hatıraları incelendiğinde bazı tarih hataları olmakla birlikte başlıca olayların seyrinin doğru gittiği,⁷ komünizm faaliyetlerinin ise resmî kaynaklarla karşılaştırıldığında hatıralarda yer almadığı ve bazı önemli olaylara tam olarak değinilmediği anlaşılmaktadır. Bu amaçla Ahmet Cevat Emre’nin Bakü ve Moskova’da bulunduğu süre içindeki faaliyetlerine, resmî kaynaklara göre TKP faaliyetlerine ve Niyazi Nazif Tepedelenlioğlu’nun Ahmet Cevat Emre ile ilgili yaşadığı bir hatırıya da yer verilerek döneme katkı sunulmaya çalışılacaktır.

1. Ahmet Cevat Emre’nin Bakü ve Moskova’daki Faaliyetleri

Mütareke yıllarında Ahmet Cevat Bey ile Mehmet Asım Us, Anadolu köylerinde öğretmen açığının olması ve öğrencilerin eğitimlerine devam edebilmesi amacıyla tüm dersleri içeren “*Anadolu Yavrusunun Kitabı*”nı yazdı.⁸ Ahmet Cevat Bey, Kırım ve Azerbaycan Türklerinin talep etmesi üzerine 20 Ocak 1920 tarihinde okul kitaplarını Azerbaycan Musavat Hükümeti Maarifine satmak amacıyla Bakü’ye gitti.⁹ Bu sırada, Azerbaycan maarifçileri Ahmet Cevat Bey’i Azeri lehçesini Türkçeleştirecek ortak bir edebî dil oluşturmak için Türkiye’den giden öğretmenlerin lisan komisyonu reisi olarak seçti.¹⁰ Ahmet Cevat Bey, buradaki dil çalışmaları sırasında kitaplarının bir kısmını satarak, aldığı parayla halı satın alıp İstanbul’a geri dönmeyi düşündü. Fakat Bolşevik rejimi halılarına el koydu. O nedenle Ahmet Cevat Bey, halılarını geri alana kadar burada kaldı.¹¹ Ahmet Cevat Bey’in Türkiye’ye döndükten sonra halılarını geri almak için verdiği mücadele, Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi ve Rusya Millî Arşivindeki Türk tarihi ile ilgili döneme ait belgelere yansımıştır. Bu amaçla Ahmet Cevat Bey, zapt edilen halılarının zararının karşılanması için 28.11.1928’de dilekçe vermiştir.¹² Başvurusu sonucunda 23.06.1929 tarihinde kendisinin

teklifi ile Alman Türkolog Prof. Dr. Friedrich Giesse’nin asistanı oldu. Asistanlık yaptığı üç yıl boyunca Giesse’den fonetik, lengüistik gibi çeşitli dersler aldı. Böylece doçentlik seviyesinde bir unvanı yani muallim unvanını aldı. Mustafa Kemal’in başarılarını gözlemleyen Mütareke sonrasında İstanbul’da yapılan mitinglere katıldı. Matbuat Cemiyeti üyesi olarak *Akşam* ve *Tasvir-i Efkâr* gibi gazetelerde İtilaf Devletleri karşıtı yazılar yazdı. Bkz. Nisa İçen, *Ahmet Cevat Emre Hayatı ve Eserleri*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2021, s. 3-14, 89-93, Ahmet Cevat Emre, *İki Neslin Tarihi Mustafa Kemal Neler Yaptı?*, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1960.

³ Bu bilgi 30.03.2021 tarihinde Gündoğdu Ertözün ile yapılan telefon görüşmesinden elde edilmiştir. Özellikle *Tarih Dünyası* dergisinde yayımlanan hatıraların ilk kısımlarının tıpkı nüshasının kendisinde olduğu bilgisine ulaşılmakla birlikte nüshanın hangi kısma kadar elinde bulunduğu bilinmemektedir.

⁴ Zafer Toprak, “Ahmed Cevat’ın Bir Risalesi: Amele ve Köylü Kitleleri Nasıl Fırka Teşkil Eder?”, *Toplum ve Bilim*, S. 9-10, Bahar-Yaz, 1980, s. 104.

⁵ Bu bilgi 30.03.2021 tarihinde Gündoğdu Ertözün ile yapılan telefon görüşmesinden elde edilmiştir.

⁶ Emre, *İki Neslin Tarihi, Mustafa Kemal Neler Yaptı ?*, s. 360-369.

⁷ Yusuf Hikmet Bayur, “Mustafa Suphi ve Millî Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başlı Dışarda Akımlar”, *Belleten*, S. 140, Ekim 1971, s. 608. Ahmet Cevat Emre’nin Moskova hatıralarında tarih hataları olduğu Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu tarafından da kabul edilir. Bkz. Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, “Ahmet Cevat Emre’nin Moskova Hatıraları Dolayısıyla Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu Cevap Veriyor”, *Tarih Dünyası*, S. 4, Y. 1, 1 Mart 1965, s. 479-480.

⁸ Emre, *age*, s. 226-227; Mehmet Asım Us, *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım*, Vakıf Matbaası, İstanbul 1964, s. 17.

⁹ Vâlâ Nurettin, *Bu Dünyadan Nazım Geçti*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1969, s. 223.

¹⁰ Ahmet Cevat Emre, “920 Moskova’ında Türk Komünistleri”, *Tarih Dünyası*, S. 1, Y. 1, 1 Aralık 1964, s. 88.

¹¹ Nurettin, *Bu Dünyadan Nazım Geçti*, s. 222-223.

¹² BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi), *Rusya Millî Arşivindeki Türk Tarihi ile İlgili Belgeler*, Fon No: 571, Kutu No: 35471, Gömlek No: 139098, Sıra No: 62, (03.04.1929); BCA, *Rusya Millî Arşivindeki Türk Tarihi ile İlgili Belgeler*, Fon No: 571, Kutu No: 35471, Gömlek No: 139098, Sıra No: 64, (28.11.1928).

AHMET CEVAT EMRE’NİN YURT DIŞI FAALİYETLERİNE BİR BAKIŞ (1920-1922)

zararı karŐılanmıŐ ve ismi “İmamoglu Ahmet Cevat Efendi” kaydıyla belgelere geçmiştir.¹³ Ahmet Cevat Bey’in hatıratına göre Bakü’ye ilk gittiği süreçteki gözlemleri Şöyledir:

“20 Ocak ayının sonunda, Azerbaycan’ın baŐkenti Bakü’ye gelmiş, Gürcü otelcilerin idare ettiği bir otele inmiŐtim. Azerbaycan sözde bağımsız bir Cumhuriyet olur olmaz seçimlerle bir Meclis kurmuş, iktidar “Müsavat” ismiyle teşekkül eden bir partinin eline geçmiŐti; Meclis’te yalnız iki komünist üye vardı. İlk olarak partinin umumî sekreteri Rezulzâde Emin Bey’le görüŐtüm; Cumhurreisi de beraberdi. O gün, küçük Azerbaycan ordusunun geçit resmi vardı: Birlikler mızıkla ile marŐ okuyarak geçiyordu: Hey! İleri, ileri! Azerbaycan askerleri! Ordularının geçidini seyre gelen halk yığınları neŐe içinde idi. Çarlık zamanındaki kölelik hayatından kendilerini ebediyen kurtulmuŐ sanıyorlardı. Bu törenden sonra, Sekreter ve Reis Beylerden sordum: -Şimdi, Dağıstan’ın kuzeyinde, Denikin’le Sovyet kuvvetleri arasında harp devam ediyor, hangisi galip gelirse buraya gelecek: o zaman ne yapmak niyetindesiniz?

Mukavemette bulunabileceklerine ümitleri zayıftı, fakat Türkiye ile birleŐmeđe de imkân görmüyorlardı. Müsavat Partisi’nin idarecileri, Türkiye ile siyasi ve askeri birleŐmeyi akıllarına sığdıramıyorlardı. Fakat kültür ve dil birliğine kuvvetli temayülleri vardı, bunu da Türkiye’den kafile kafile öğretmenler getirtmek ve Türkiye’nin mektep ve edebiyat kitaplarını kendi okullarında okutmağa baŐlamakla göstermiŐlerdi. İstanbul gazeteleri de çok okunuyordu.

Azerbaycan maarifçileri kendilerinden ve Türkiye’den gelen öğretmenlerden bir “Lisan Komisyonu” teşkil ettiler, beni de çağırđılar. İlk oturumda reisliğe seçilmiŐtim, benim teklif ve izahımla iki lehçe arasındaki ses (fonetik), Őekil (morfoloji), söz dizimi (sentaks) ve mâna (semantik) farklarının araŐtırılıp tespit edilmesine karar verildi. Bu ilmi etüt sayesinde Azerbaycan lehçesinin kolaylıkla TürkçeleŐmesine hizmet edecek kanunlar ve formüller araŐtırılıp bulunacaktı. Azerbaycan münevverlerinin Türkiye ile müşterek bir edebî lisan sahibi olmak için bu derece ciddi ve ilmi yoldan yürümeleri büyük bir millî geliŐme eseriydi. Azerbaycan’ın Leylâ ile Mecnun gibi Fuzuli’nin bir Őaheserini müzikli bir sahne piyesi olarak temsil edilen sanatkâr trupları vardı; yalnız bu zümre müşterek bir edebî dilin yaratılmasına taraftar değildi fakat Müsavat Partisi’nin teŐebbüslerine karşı da itiraz seslerini yükseltmiyorlar, küŐkün bir durum içinde susuyorlardı. Bakü’de incelenecek konular çoktu, petrol (taŐyađı) denilen akaryakıt bunların en mühimi idi. Petrol kaynağı olan Bibiheybet’e birkaç defa gittim; kuyular, göklere uzanan çıkarma kuleleriyle, uçsuz bucaksız bir orman görünüŐünü alıyordu. Bu kuyulardan akaryakıtın çıkarılması, taŐfiyhanelere akıtılması, borularla Batum’a sevk edilmesi benim için meraklı inceleme konularıydı”.¹⁴

Ahmet Cevat Bey, mütareke sürecinde İttihat ve Terakki idaresi ile Enver Paşa siyaseti hakkında Akşam gazetesinde “Atimiz İçin” başlıklı yazılar yazdı. Bu sebeple Bakü’de Talat Paşa tarafından İngiliz casusu olduğu gerekçesiyle tutuklanmak istendi. Ahmet Cevat Bey, tutuklanmaktan kaçarak yaŐayamayacađını anladığında, o sırada bölgede bulunan ve Dârümuallimîn’den tanıştığı Mustafa Suphi ile görüşerek Türk Komünist Fırkasına (TKF) katıldı. Hatıralarında söylediği kadarıyla tek ideali vatanın kurtarılmasıydı. Bu uğurda kendisini yararlı olmaya adadı. Bir sabah uyandığında sol gözü, vatan hasretinden -geçici olarak- felç oldu. Mustafa Suphi Bey, Türkiye’ye dönmek için hazırlık yaptığı sıralarda Mustafa Kemal Paşa’dan bir mektup aldı. Mustafa Kemal Paşa bu mektupta, Mustafa Suphi’nin kendisinden habersiz hareket etmemesini istiyordu. Ahmet Cevat Emre, Mustafa Suphi’nin Türkiye’de komünist hareketin başına geçmek istediğini bildiği için orada çıkaracakları gazetenin başına geçme teklifini reddedip Azerbaycan’da kaldı.¹⁵

¹³ BCA, Rusya Millî Arşivindeki Türk Tarihi ile İlgili Belgeler, Fon No: 571, Kutu No: 35471, Gömlek No: 139098, Sıra No: 57, (23.05.1929). Ayrıca Ahmet Cevat Bey, Ankara’ya giderken “Rusya’dan Hüseyin oğlu Cevad namıyla (Rusya’dan Hüseyin oğlu Cevad namıyla ‘Ankara’ya gelen’ Resmolu Ahmed Cevad Bey’in pasaportunun vize edilmemesi)” ya da “Resmolu Ahmet Cevad Bey” isimleri ile Eylül ve Ekim aylarında 1922 yılında belgelere kaydedilmiştir. Bkz. ; BCA, Rusya Millî Arşivindeki Türk Tarihi ile İlgili Belgeler, Fon: 571, Kutu No: 35932, Gömlek No: 141638, Sıra No: 461, (04.09.1922); BCA, Rusya Millî Arşivindeki Türk Tarihi ile İlgili Belgeler, Fon: 571, Kutu No: 35932, Gömlek No: 141638, Sıra No: 516, (24.10.1922); BCA, Rusya Millî Arşivindeki Türk Tarihi ile İlgili Belgeler, Fon: 571, Kutu No: 35932, Gömlek No: 141638, Sıra No: 517, (30.10.1922).

¹⁴ Erden Akbulut, *Millî Azadlık Savaşı*, (der. Erden Akbulut), TÜSTAV (Türkiye Sosyal Tarih ve Araştırma Vakfı) Yayınları, İstanbul 2006, s. 46-47.

¹⁵ Emre, “920 Moskovasında Türk Komünistleri”, s. 90-91.

Ahmet Cevat Bey, Bakü'deki günlerini Marksist kitaplar okuyarak geçirdi.¹⁶ Azerbaycan'ın Sovyet yönetimine girmesiyle Türkiye'den gelen ithal malların satılması için tercümanlık ve aracılık yaptı. Kazandığı paralarla tekrar halı ve seccade satın aldı. Henüz komünistliği benimsemediği için spekülasyondan yararlanarak kâr elde etmeyi amaçladı.¹⁷ Ülkesi işgal edildikten sonra emperyalizme savaş açtığından¹⁸ Bolşevizm ve komünizme sempati duymaya başlayarak sol çevrelerle yaklaştı. Sovyet Rusya ve Türkiye ilişkilerini anlamak amacıyla yaptığı araştırmalar sonucu komünizm ile tanışarak şu yargılara vardı: Komünizm çok uzak bir hedeftir, ona ulaşmak için çok çaba sarf etmek gerekmektedir. Bir ülke, kapitalist ülkelerle her an savaş hâlinde olacağı için komünizme tek başına ulaşamaz. Komünizm, yeryüzünde insanların birbirini istismar etmesini engellemek davasında bir siyasi ve sosyal meslektir. Bunun için insanları istismar eden ülkeler komünizm düşmanıdır. Komünizme ulaşmak amacıyla çok ileri teknik ve kültüre sahip olmak gerekir.¹⁹ Komünizmi destekleyen ülkeler, kapitalist ve emperyalist devletlerin sömürgesi altında bulunan gelişmemiş ülkeleri mücadeleye teşvik etmeyi, silah ve para yardımı ile desteklemeyi bir görev olarak görür.²⁰

Mustafa Suphi, Mustafa Kemal Paşa ile bir süre yazıştıktan sonra eşi, TKP'nin Merkez Komitesi'nden bazı üyeler ve diğer yoldaşları ile Ankara'ya gitmek üzere yola çıktı. Kafile Kars'ta birkaç hafta kaldıktan sonra burada kendilerine karşı bir hareketin başlayacağını fark ederek Erzurum'a geçti. Erzurum'da "Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti"nin kışkırtmaları ile Suphi ve arkadaşlarına karşı yoğun nümayişler yapılarak heyet kente sokulmadı. Böylece heyet Trabzon'a geçti. Trabzon'da da aleyhte gösteriler sürdü. Bu durum karşısında Sovyet Konsolosu valiye başvurdu ve kafilenin Batum'a (geriye) gönderilmesi için bir motor bulunmasını istedi. Mustafa Suphi ve arkadaşları Yahya Kâhya'nın bulunduğu bir motorla yola çıktı. Ne var ki Yahya Kâhya'nın adamları Faik reis ve arkadaşları Sürmene açıklarında kafileyi götüren motora yetişti ve Suphi ile 14 arkadaşını öldürerek Karadeniz'e attı.²¹ Ahmet Cevat Bey, bu olay ile ilgili hatıralarında Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti'nin halkı tahrik ettiğini, Mustafa Suphi'nin arkadaşlarından iki subayın yolda hastalanarak alıkonulduklarını ve bu iki kişinin Mustafa Suphi'yi ele vermiş olmaları ihtimalini öne sürdü. Yahya Kâhya'nın ise, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının ardından ikinci bir motorla arkalarından giderek onları öldürdüğünü aktardı.²²

Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti, çoğu İttihat Terakki'nin eski mensubu olarak 12 Şubat 1919'da Rumlar'ın Trabzon ve çevresinde bir Rum Pontus devleti kurmasını engellemek amacıyla kuruldu. Fakat TBMM hükümetinden bağımsız bir tavırla hareket ediyordu. Bu cemiyet, Erzurum Kongresi'nin toplanmasında etkili rol oynadı. Kongre'nin Padişah izni olmadan toplandığı yolundaki iddialar, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı sorun yaratınca eski İttihatçılar onun yerine, Rusya'da bulunan Enver Paşa'yı getirmek istedi. Cemiyetin çalışmaları Sakarya Savaşı sonuna kadar endişe kaynağı oldu. Yahya Kâhya tarafından Mustafa Suphi'nin öldürülüşü de bu tavırlarının bir sonucuydu. Üstelik bu son olmadı. Cemiyetin Trabzon limanına giren ve çıkan mallardan kendi başına vergi alması ve bu paraların yolsuzluk konusu olduğu suçlamaları üzerine TBMM Cemiyet hakkında soruşturma başlattı. Soruşturma ile ilgili olaylar ve Cemiyetin savunucusu Trabzon Mebusu olan Ali Şükrü Bey'in Topal Osman tarafından öldürülmesi ve Topal Osman'ın da Hükümet kuvvetlerince öldürülmesi olayların sürmesine sebep oldu. Cemiyetin bu tavrı Cumhuriyet'in ilanından sonra da bir süre daha devam etti.²³

Yavuz Aslan'ın aktardığına göre Ahmet Cevat Bey, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürüldüklerini iki ay sonra öğrendi. Bu olayın üzerine Üçüncü Enternasyonal'in Doğu Şubesi Müdürü ve Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti Başkanlık Kurulu Üyesi Pavloviç'e 2 Nisan 1921'de bir mektup yazdı ve öldürülen arkadaşlarının müdafaa edilmesini istedi.²⁴ Ahmet Cevat Bey, bu mektupta arkadaşlarının öldürülmesinden TBMM Hükümeti'ni sorumlu tuttu. Bu bağlamda Aslan, Ahmet Cevat Bey'in "1920 Moskova'sında Türk Komünistleri" adlı hatıralarında, Mustafa Suphi olayını temkinli bir şekilde ele aldığını aktarır. Samim Kocagöz, "Mustafa Suphi İçin Belgeler" makalesinde, Mustafa Suphi ve arkadaşlarını İttihatçıların öldürttüğünü, Mustafa Kemal Paşa'nın bu işle ilgisinin bulunmadığını aktardı.

¹⁶ Emre, *agm*, s. 93.

¹⁷ Akbulut, *Millî Azadlık Savaşı*, s. 55.

¹⁸ Nurettin, *age*, s. 217.

¹⁹ Temuçin Faik Ertan, "Ahmet Cevat Emre ve Kemalizm'de Öncü Bir Dergi: Muhit", *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırma Dergisi*, Y. 2, S. 5, 1997, s. 20.

²⁰ Ahmet Cevat Emre, "920 Moskova'sında Türk Komünistleri", *Tarih Dünyası*, S. 2, Y. 1, 1 Ocak 1965, s. 148.

²¹ Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839 -1950*, İmge Kitabevi, Ekim 1999, s.234.

²² Akbulut, *a.g.e.*, s. 62.

²³ Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1986, s. 130-131.

²⁴ Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, TTK, Ankara 1997, s. 336, Ayrıca bkz. Ergün Aybars, "Mustafa Subhi'nin Anadolu'ya Gelişi Öldürülüşüyle İlgili Görüşler ve Erzurum'dan Trabzon'a Gidişle İlgili Belgeler", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 13, S. 24, s. 91-92.

AHMET CEVAT EMRE'NİN YURT DIŞI FAALİYETLERİNE BİR BAKIŞ (1920-1922)

Mete Tunçay ise, bu konuda farklı bir görüşü savunarak Kocagöz'ün iddialarını çürütmek üzere olayların Mustafa Kemal Paşa'nın bilgisi dışında, Kâzım Karabekir ve Vali Hamit Bey sorumluluğunda olduğunu savundu.²⁵

Ergün Aybars konuyla ilgili Şu açıklamayı yapmıştır: “Olayın Ankara'nın bilgisi altında iŐlendiđi görüşüne katılmıyoruz. Çünkü Mustafa Kemal daima meŐruluk ilkesine bağlı kalmış bir liderdir. Onun bilgisi dışında Ankara'daki alt kademelerin bu iŐi planlaması mümkün değildir. Ayrıca Ankara Sovyet yardımını sağlamak istediği bir dönemde Sovyetlerin gücendirilmemesine özellikle önem veriyordu.”²⁶

Mustafa Suphi'nin bu acı sonuna Sovyet Rusya hükümetinin tepkisi pek kayda değer olmadı.²⁷ Mustafa Suphi'nin partisinin dağılmasının ardından Ahmet Cevat Bey, Bakü'den Batum'a geçerek ilmi çalıŐmalara yöneldi. Batum'da önce Nazım Hikmet ve Vâlâ Nureddin ile tanıştı, sonra onlara Turan ülküsüyle Azerbaycan'a giden ve orada komünist olan²⁸ Şevket Süreyya Aydemir ve eşi Leman Hanım da katıldı. Ahmet Cevat Bey, burada “Yeni Dünya” adlı Marksist bir gazete çıkarttı. Mustafa Kemal Paşa hakkında idam kararı çıkarıldığını öğrenince, İstanbul Hükümeti'ni *Yeni Dünya* gazetesinin iki sayısında milliyetçi duygularla eleŐtiren İngilizler ve Fransızlar tarafından aranılan isim oldu.²⁹

İstanbul Hükümeti tarafından da aranan Ahmet Cevat Bey, maddi sıkıntılar içindeyken Bakü'de tanıştığı Rus Profesör Pavlof'un yardımıyla Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi (KUTVA) adlı okulda dersler vermek üzere Moskova'ya gitti. Ancak giderken yanındaki gençlerin de kendisiyle gitmesini Őart koŐtu. Gürcü lider Arjenikidze'nin bu Őartı kabul etmesiyle hemen bir yol tezkeresi düzenlendi ve hep birlikte Moskova'ya gittiler. Nazım Hikmet, Ahmet Cevat Bey'i Şöyle tanımlar:

“Ellisinde var herhalde. Türkiye'deyken kooperatifçilik ve Türk grameri üstüne kitaplar yazmış. Abdülhamit devrinde Jön Türklük edip Fizan'a sürülmüŐ. (...) Çarlık yıkıldıktan sonra Bakü'ye gelmiş ticaret için, sonra Suphi'yle tanışıp partiye girmiŐ. (...) Fransızca bilir, Rusça bilir, Rumca bilir. Marksizmin kimi teorilerini, mesela 'artı, değer' teorisini, ondan öğrendim. (...) Moskova'ya beraber geldik. Üniversitede hoca oldu.”³⁰

Ahmet Cevat Bey'in torununun Şevket Süreyya Aydemir ve Vâlâ Nureddin ile görüşmelerinden aktardığı bilgiye göre o dönemde Emre, Türkiye'ye dönmek isteyen öğrencilerini Mustafa Suphi ve arkadaşlarıyla birlikte gitme isteğinden caydırarak Moskova'ya götürmüŐtür.³¹

Üçüncü Enternasyonal İkinci Kongresi önce 19 Temmuz 1920'de Petrograd'da başladı, daha sonra 23 Temmuz-7 Ağustos tarihleri arasında Moskova'da devam etti.³² Moskova'da yapılan kongreye Ahmet Cevat Bey ile Mustafa Kemal Paşa'nın gönderdiği TKP teşkilat üyeleri de delege olarak katıldı. Ahmet Cevat Emre'nin hatıralarında Tefvik Rüştü Aras ve Mustafa Kemal Paşa hakkında Şu bilgiler yer almıştır:

“Moskova'da beni Üçüncü Enternasyonal delegelerine tahsis edilen Lüks oteline aldılar, gençler de öğrenci olarak mektebe gittiler. Öbür delegelere verdikleri vesikalardan bir tane de bana verdiler. Bu vesika Kremlin kapısında, silahlı muhafızlara gösterilerek Üçüncü Enternasyonalin toplandığı saraya girmek içindi. Prezidium seçildikten sonra nutuklar başladı: Fransızca, Almanca, İngilizce bilenler için ayrı ayrı yerlerde tercümeleri ediliyordu. Fakat müzakere edilen meseleleri anlatmağa hiç yerim yoktur, ben ancak Tefvik Rüştü Bey'in oynadığı rolü tebarüz ettirmek istiyorum. Mustafa Kemal Paşa'nın yollamıŐ olduğu Türk Komünist Partisi delegesi münasip zamanda söz alınıŐ ve hitabesinin sonunda “dozdrostvuyet!. = yaŐasın! Mustafa Kemal” alkıŐı yükselmiŐti. Tefvik Rüştü Bey Enternasyonalin her gün çıkardığı gazete ile de makaleler yayınlamıŐtı!. Bunlarda neler anlatıyordu? Arıburnu-Anafartalar kahramanı, Türk askerinin fedakâr milliyetçiliği ve vatanseverliği ile donanmalarının müthiŐ bombardımanları altında, İngiliz ve Fransız ordularını yenmiŐ eŐsiz bir stratejidir. Türkiye'nin bütün düşmanlarını ve bu düşmanlara köle olan padişah ve halifenin silahlandırdığı irtica kuvvetlerini yenmek bu iŐi ancak o yenilmez

²⁵ Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, s. 340, 344-345.

²⁶ Aybars, “Mustafa Subhi'nin Anadolu'ya Gelişi ÖldürölüŐüyle İlgili Görüşler ve Erzurum'dan Trabzon'a GidiŐiyle İlgili Belgeler”, s. 92.

²⁷ Mustafa Yılmaz, “Mustafa Suphi Olayı”, *Ondokuz Mayıs University Journal Of Education Faculty*, C. 1, S. 2, 1987, s. 311.

²⁸ Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1978, s. 342.

²⁹ Emre, “1920 Moskovasında Türk Komünistleri”, s. 149-151.

³⁰ İhsan Çomak, “Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi ve Burada Okuyan Türk Öğrenciler Hakkında Bir Rapor”, *Bilig*, C. 76, 2016, s. 95-96.

³¹ Bu bilgi 30.03.2021 tarihinde Gündoğu Ertözün ile yapılan telefon görüşmesinden elde edilmiştir. Ayrıca aynı bilgi Vâlâ Nurettin tarafından da verilmiştir. Bkz. Nurettin, *age*, s. 217.

³² Aslan, *age*, s. 127.

serdar, Mustafa Kemal başarabilir. Sovyetler Birliği için en güvenilir dost ve müttefik Mustafa Kemal'dir. Sovyetler Birliği'nin dostluk ve yardımını şükranla karşılayan Mustafa Kemal, bütün düşmanlar ortadan atıldıktan ve Türkiye hür ve bağımsız bir medeni devlet olduktan sonra da Sovyetler Birliği'nin dostu ve müttefiki kalacaktır...

Türk-Sovyet Dostluğu Devam Edecek

Tevfik Rüştü Bey'i bu yazılan için tebrik ettim: -Sovyetler Birliği karşısında, Mustafa Kemal Paşa'nın ve müstakbel hür, medeni Türkiye'nin ne kadar değerli bir dost ve müttefik olduğunu ifade eden yazılarınızdan dolayı sizi tebrik ederim; bu yazılar bizim için de direktif mahiyetinde telkinlerdir; bundan sonra biz de Mustafa Kemal Paşa'dan ve Türkiye'den Sovyetler Birliği'nin dost ve müttefiki olarak konuşabileceğiz. Tevfik Rüştü Bey: -Bugün için, dedi, yüksek liderimizin bana verdikleri direktifler bu merkezdedir ama ileride ne emrecekleri kimsece malum değildir. Şöyle cevap verdim: -Her zaman onun projeleri vatan ve milletin selameti için en doğru olanlardır, benim samimi kanaatim budur. Başarılarına candan duacıyım. Tevfik Rüştü Bey, bu sözlerden memnun kaldı ve güler yüzle bu memnunluğunu ifade etti. Bunun üzerine Mustafa Suphi 'den söz açmağa lüzum görmedim.'³³

Daha sonra okula geçen Ahmet Cevat Bey, okul kampında “Mustafa Kemal Paşa ve Türkiye” konulu bir konferans, iki farklı öğrenci grubuna da “Medeniyet ve Türkiye’de İnkılâp Hareketleri Tarihi” dersi verdi. Bir yandan da Komintern bürosunun Türk gazetelerini tercüme etme görevini üstlendi. Ahmet Cevat Bey’in hatıratına göre Ziyetullah Nuşirevan, spekülâtör olmak, burjuva çocuklarını okutmak ve Bakü Konsolosu Memduh Şevket (Esental) ile münakaşa etmek gerekçeleriyle Emre hakkında soruşturma açtı ve bu soruşturma 1922’ye kadar sürdü. Bir buçuk yıl kadar süren soruşturma nedeniyle Türkiye’ye dönemedi. Bu süreçte “L’histoire Des Monvements Revolutionnaires En Turquie” adlı tezini yazdı.³⁴ Fakat Türkiye sınırları içinde yapılan araştırmalarda bu tez ile ilgili herhangi bir bilgi veya kayda ulaşamadı.³⁵ Ahmet Cevat Bey, Moskova Meydanı’nda Celâl Korkmaz ve Valevski ile karşılaştığında durumunu anlatarak şahitlik etmelerini sağladı ve soruşturmadan aklandı. Böylece Batum’dan Trabzon’a vapurla geçerek İstanbul’a, ailesinin yanına döndü.³⁶

2. Bakü Doğu Halkları Kurultayı ve Ahmet Cevat Emre’nin Bolşevikler ile Görüşmesi

Sovyet Devrimi’nin birinci yılının tamamlanmasının ardından Asya ve Afrika’daki ulusal kurtuluş hareketleri, II. Komintern (Komünist) Enternasyonel Kongresi’nde, Sovyet Rusya’yı ulusal mücadele hareketlerine girişmiş ulus ve kitlelere yardım edilmesi konusunda karar vermeye zorladı. Bu noktada Türk devrimine de Batı’ya göre daha farklı bir gözle bakıldı. Batılı komünistler, milliyetçi hareketlerin desteklenmesini istemese de Doğu’da milliyetçi ve sömürgeci hareketleri kaynaştırmak istedi. Böylece Lenin’in ödöncü tezi çerçevesinde kurtuluşu elde eden milletler, geçici olarak kabul edilecek; ardından işçi-köylü hükümetler kurulacak ve ulusal devrim, sosyalist devrime dönüştürülecekti. Sonuç olarak millî kurtuluş bir amaç değil, araç olarak kullanılacak ve SSCB’ye bağlanılacaktı.³⁷

1920 yılında Türkiye’yi yakından ilgilendiren üç kongre yapıldı. Birincisi Moskova’da yapılan Üçüncü Enternasyonel’in İkinci Kongresi, ikincisi Bakü’de yapılan Doğu Halklarının Birinci Kongresi, sonuncusu ise yine Bakü’de yapılan Türkiye Komünist Teşkilatlarının Birinci Kongresi’ydi.³⁸ Üçüncü Enternasyonel’in İkinci Kongresi’nde verilen kararla³⁹ Bakü Doğu Milletleri Kurultayı,⁴⁰ 1-7 Eylül⁴¹ 1920 tarihinde gerçekleşti.⁴² Kurultay’a 37 ülkeden -55’i kadın olmak üzere- 1891 delege katıldı. Resmî kaynaklarda Türk delege sayısı 235’ti ve üç farklı grubu temsil etmekte idi: İlki Mustafa Suphi ve yanında bulunan TKP delegeleri, ikincisi Libya ve İslam İhtilâl Cemiyetleri İttihadı temsilcisi Enver Paşa ile arkadaşları, üçüncüsü ise TBMM Hükümeti’ni temsil eden İbrahim Tali (Öngören) Başkanlığındaki

³³ Ahmet Cevat Emre, “920 Moskova’da Türk Komünistleri”, *Tarih Dünyası*, S. 3, Y. 1, 1 Şubat 1965, s. 279-280.

³⁴ Emre, “920 Moskova’da Türk Komünistleri”, s. 283.

³⁵ İçen, *agt*, s. 18.

³⁶ Akbulut, *age*, s. 74.

³⁷ *Birinci Doğu Halkları Kurultayı (Belgeler I)*, Cumhuriyet, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, Ağustos 2000, s. 5-6, 9-10.

³⁸ Aslan, *age*, s. 130.

³⁹ *Komintern Belgelerinde Türkiye Kurtuluş Savaşı*, der. Emre Adıgüzel, Kaynak Yayınları, Ekim 1985, s. 12-18.

⁴⁰ Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları (21.11.1920-2.6.1922)*, yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2002, s. 14.

⁴¹ Bakü Doğu Kurultayı tarihi bazı kaynaklarda 1-7 Eylül olarak geçerken, bazı kaynaklarda 1-8 Eylül ya da 1-9 Eylül olarak geçer. 1-7 Eylül için bkz. Aslan, *age*, s. 130; 1-8 Eylül için bkz. Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1919-1990) Cilt:1 1914-1980*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1991, s. 315. “*Birinci Doğu Halkları Kurultayı (Belgeler I)*, Cumhuriyet, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, Ağustos 2000” adlı eserin 7. ve 10. sayfalarında 1-9 Eylül, 25. sayfasında 1-8 Eylül, 111. sayfasında son oturum olarak 7 Eylül tarihi verilmiştir. Bu çalışma da 7 Eylül tarihli “7. Oturum” kurultay bitiş tarihi olarak alınmıştır.

⁴² Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1919-1990) Cilt:1 1914-1980*, s. 315.

AHMET CEVAT EMRE'NİN YURT DIŞI FAALİYETLERİNE BİR BAKIŞ (1920-1922)

heyetti.⁴³ Mustafa Suphi ile İsmail Hakkı⁴⁴ ve Ahmet Cevat Bey de bu kurultayda bulundu. Trabzon Vilâyeti Temsilcisi Eski Mebusu Hafız Mehmet, Mühendis Aziz, Erzurum vilâyeti adına Binbaşı Arif Beyler de gözlemci olarak katıldı.⁴⁵

TBMM, Türk delegelere kurultayda Bolşevik propaganda ve komünizminin Türk millî egemenliği ve bağımsızlığına karşı hassas ve uyanık olmalarını gerektirecek talimatlar verdi. Temsilcilere, Türkiye hakkında herhangi bir konuda bir hüküm ve karar verme ya da kişisel görüşlerini beyan etme hakkına sahip olmadıkları hatırlatıldı.⁴⁶ Kâzım Paşa, Erzurum'dan giden temsilcilerle bizzat görüşerek, Trabzon'dan giden üyelere de 3. Kafkas Fırkası Kumandanı Rüştü Bey'e verdiği bir şifre aracılığıyla bu talimatları bildirdi.⁴⁷

Kurultay, 1 Eylül 1920'de Bakü'de Büyük Tiyatro'da Azerbaycan Cumhuriyeti ve İnkılâp Komitesi Reisi Doktor Neriman Nerimanov'un hitabesi ile açıldı. Lenin'in teklifi ile Troçki fahrî, Zinovyev fiilî reisliğe seçildi. Pavloviç'in başkanlığında dokuz kişilik bir riyaset divanı, kırk yedi delegeden oluşan Şark Şûrası, otuz bir kişiden oluşan idare heyeti ile kongre kâtipleri seçildi. Türkiye'den Süleyman Nuri, İsmail Hakkı ve Bahaeddin Şakir Beyler de Şûra'ya seçildi. Bakü'deki Türk İştirakiyun Fırkası'na mensup olan bu üç isim, harpte esir düşmüş zabıtlardı. Şûra'nın amacı; Beynelmilel İştirakiyun Fırkası olarak Bakü'de “Şarkeli” adında üç dilde bir mecmua çıkarmak, risaleler ve kitaplar bastırmak için neşriyat idareleri kurmak, şubeler tesis etmek ve mektepler açmaktı. Şûra idare heyetine Anadolu'dan Trabzon Murahhası Hafız Mehmet, Türkiye'den ise Mustafa Suphi ve Tahsin beyler seçildi.⁴⁸

Ali Fuat Cebesoy'a göre Komünist liderlerinin Bakü Kurultayı'nı yapmaktaki amaçları şöyle özetlenmektedir:

“Cepheden ve Garp hudutlarından Avrupa'ya sirayet ettirilemeyen inkılâp hareketini Şarktan ve müstemlekelerden sokmak, Üçüncü Enternasyonalin, İkinci Enternasyonale mukabil köylü ve amele hukukunu tanıdığını cihana ilân etmek, Şark milletlerinin kendileriyle beraber olduğunu Avrupalılara göstermek, Şark milletlerini ihtilâle, kıyama davet veya mecbur etmek, Enver Paşa ve arkadaşlarının kendileriyle müşterek ve Şark milletleri arasında emniyet ve nüfuz kazanmak, inkılâpçı Türkiye'nin kendileriyle dost ve siyasetlerine zahir olduğunu İslâm âlemine göstermek suretiyle Türkiye'nin İslâm âlemi üzerindeki nüfuzundan faydalanarak Avrupalıların aleyhine ihtilâller çıkartılmasını teşvik, mazlum ve mağdurlara yardım maskesi altında İslâm memleketlerine hulûl ve nüfuz etmek. Bakü Kurultayı aynı zamanda Üçüncü Enternasyonalin, Şark milletleri ile Avrupalılara karşı göstermek istedikleri tehditkâr bir nümayiş manzarasını arz etmiştir.”⁴⁹

Doğu milletlerinin Sovyet Rusya'ya yaklaşımları için, Türkiye iyi bir örnekti. Bir yandan Mustafa Kemal ve Millî Mücadele savunulurken bir yandan da Müslüman toplulukların ezilmesi tartışıldı ve Bolşevikler nihai hedeflerini göz önünde tutarak ihtiyatlı davrandı. Enver Paşa'nın Halife'nin Damadı sıfatı ile orada bulunması da Doğulu ulusları Sovyetlerle iş birliği yapmaya teşvik etmeyi amaçladı. Ayrıca İttihatçı düşmanı olan Mustafa Suphi çevresinde, Enver Paşa soğuk bir etki oluştursa da bu durum, Asya milletleri temsilcileri tarafından büyük bir coşkuyla karşılandı.⁵⁰

Kurultay'da Enver Paşa ve İbrahim Tali Bey'in bildirileri dördüncü oturumda okundu. Kurultay sırasında aleyhinde yapılan tezahüratlar nedeniyle Enver Paşa konuşturulmadı⁵¹ ve Enver Paşa ile İbrahim Tali'nin bildirileri Ostrovski tarafından okundu. Enver Paşa'nın bildirisi Mehmet Emin tarafından

⁴³ Cebesoy, *Moskova Hatıraları (21.11.1920-2.6.1922)*, s. 15; *Birinci Doğu Halkları...*, s. 11.

⁴⁴ Kurultaya katılan iki İsmail Hakkı Bey olduğu düşünülmektedir. Ethem Nejat Bey ile İstanbul'dan Bakü'ye giden “Hilmioğlu Arap İsmail Hakkı” için bkz. Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, s. 212-213; Aslan, *age*, s.215. Ayrıca “Kayserili bir İsmail Hakkı” daha olduğu bilgisi verilmiştir. Bkz. Tunçay, *age*, s. 215, Aslan, *age*, s. 264.

⁴⁵ *Birinci Doğu Halkları Kurultayı*, Bakü 1-8 Eylül 1920, Steno ile Yazılmış Tutanak, çev. Ali Alev, Koral Yayınları, İstanbul 1975, s. 257; Cebesoy, *age*, s. 15.

⁴⁶ Cebesoy, *age*, s. 15.

⁴⁷ Aslan, *age*, s. 150.

⁴⁸ Cebesoy, *age*, s. 15-16.

⁴⁹ Cebesoy, *age*, s. 28; Aslan, *age*, s. 131-132.

⁵⁰ Tunçay, *age*, s. 216-217. Şevket Süreyya Aydemir'in Enver Paşa'nın nutku ile ilgili bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2020, s. 165, 169. Ayrıca Enver Paşa'nın konuşması ile ilgili bkz. Türkaya Ataöv, “1-7 Eylül 1920 Doğu Halkları Birinci Kongresinde (Bakü) Enver Paşa'nın Konuşma Metni ve Bununla İlgili Kongre Kararı”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 29, S. 1, s. 48. Kurultayın ardından İttihat ve Terakki üyeleri Küçük Talat ve Nail Beyler Mustafa Kemal Paşa'ya rapor göndermiştir. Bkz. Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkânı*, YKY, İstanbul 2020, s. 38-45.

⁵¹ Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 48-49.

Türkçeye tercüme edilirken İbrahim Tali'nin bildirisinin Türkçe tercümesi hakkında bilgi verilmedi.⁵² Ali Fuat Cebesoy'un aktardığına göre Enver Paşa'nın konuşmasında şu bilgiler yer almaktadır:

“Fas, Tunus, Cezayir ve Trablusgarp inkılâpçıları temsilen Kurultay'a katılan Enver Paşa da söz almış, Kurultay'ı hazırlayan Üçüncü Enternasyonale ve onun reisine teşekkür ettikten sonra şöyle demiştir: 'Yoldaşlar, Türkiye muharebeye girdiği zaman cihan iki gruba ayrılmış bulunuyordu. Birincisi kapitalistler ve emperyalist eski Çarlık Rusya'sı ile onun müttetikleri idi. İkincisinde Almanya ile müttetikleri vardı ki bunlar hem emperyalist ve hem de kapitalist idiler. Biz bu iki zümreden Çarlık Rusya'sı ile İngiltere ve bunların dostlarından ibaret olanlara karşı harp ettik. Çünkü bunların maksatları bizi tamamiyle boğup vücudumuzu yeryüzünden kaldırmaktı. Biz Almanya tarafına geçtik. Çünkü Almanya hiç olmazsa, varlığımızı bize bağışlamağa razı olmuştu.'"

'Almanlar, maksatlarının hududuna erebilmek için bizden istifade ettiler. Fakat biz bu türlü muahedelere ortaklık etmiyorduk. Bizim gayret ve sebatımızın birinci hedefi istiklâlimizi korumaktı. Yoldaşlar! Beni Berlin'in rahat hayatından Trablus'un kızgın cehennemî çöllerine ve bedevîlerin yoksul çadırlarına götürüp ömrümün en sıkıntılı günlerini geçirmeğe zorlayan duygu, istilâcılık duygusu değildi. Trablus'u, Trabluslular için kurtarmağa çalışıyorduk. Ve bunun için seviniyoruz ki, Trabluslular dokuz yıllık muharebenin neticesi olarak istilâcuları kovmağa muvaffak oldular. Azerbaycan hakkında da başka maksadımız yoktu. Azerbaycan'da Azerbaycanlıların akidesini besliyorduk. Biz yanlış yola düşüyor idiysek, bu bizim felâketimizden ileri geliyordu.'

Enver Paşa muharebe zamanında ehemmiyetli bir mevkide bulunduğunu, fakat Alman emperyalizmi ile aynı safta harbe mecbur olduğundan üzüntü duyduğunu, İngiliz emperyalizm ve kapitalizmini olduğu kadar Alman emperyalizmini de nefretle karşıladığını söylemiştir. 'Şimdiki Rusya o zaman mevcut olsa ve bugünkü maksatlar uğrunda harp etseydi, biz şimdi yaptığımız gibi o zaman da bütün kuvvetimizle onun safında bulunurduk. Buna, sizi inandırabilirim ve sözümün hakikate uygun olduğunu da isbat edebilirim.' demiştir. Enver Paşa Şark milletleri kurultayındaki nutkuna şöyle devam etmişti: 'Biz Şûra Rusyası ile birlikte iş görmeğe karar verdiğimiz zaman Yudenîç'in ordusu Petrograt yakınında bulunuyordu. Kolçak Ural'ı tutmuştu. Denikin cenuptan Moskova'ya yaklaşıyordu. Bu kuvvetleri harekete getiren Antanta ise, oyunu kendi hesabına bitmiş sanıyor ve yırtıcı dişlerini gösterip sevinç ile ellerini oğuşturuyordu. Biz Rusya'ya dost olmağa çalıştığımız zaman vaziyet işte böyle idi. Karadeniz'deki fırtınalar bindiğim geminin direklerini kırıp geri sürmesiyle ve Kovno ile Riga hapisanelerinin duvarları ve tayyarenin yere düşmesi yoluna setler çekmeseydi, ben size Rusya'nın en müşkül ve felâketli zamanında gelirdim. Bazı arkadaşlara izah vermek lüzumu beni burada böyle şeyleri söylemeğe mecbur etmezdi.' 'Yoldaşlar! Cihan muharebesinin ilk istilâ çarpışmalarında bizim yenildiğimizi siz biliyorsunuz. Fakat mağlûplar ve mağdurlar muharebesi nazariyle ben bizi yenilmiş saymıyorum. Çünkü Türkiye, istilâya doymaz Çar Rusya'sının yıkılıp kavrulmasını hazırlayan âmillerden biri oldu ise, bu vazifesini ancak Boğazları kapamakla ifa etti. İşte o sebepledir ki, o zalim kara hükümetin yerine mazlumların tabii müttetiki olan Şûra Rusya'sı kuruldu. Bu suretle, Türkiye, dünyayı kurtarmak için yeni yolu açanların ortağı oldu. Hakikaten mazlum gözüyle bakarak ben bu hâli Türkiye için galebe ve zafer sayıyorum.'

'Yoldaşlar! Bugün istilâcılara karşı kahramanca döğüşen Türk ordusu -ki kuvvetlerini köylerden alıyor- söylediğim gibi mağlûp olmamıştı. Ancak bir zaman için tüfeklerini aşağıya indirmişti. Bu ordu aynı zamanda düşmanla on beş sene muharebe ettikten sonra, şimdi de iki yıldır nihayetsiz ihtiyaç ve sıkıntı içinde muharebeye sebatla devam ediyor. Şimdiki muharebeyi evvelkine benzetmek olmaz. Türk ordusu kat'i imanla yürüyor. Çünkü Şark âleminin Üçüncü Enternasyonal ile müttetif olduğunu ve kendi haklı dâvalarına bütün dünya mazlum ve sefillerinin yardımcı çıktığını görüyor.' ...”⁵³

Kurultay kararı ve Ali Fuat Paşa'nın konuya dair yorumu şöyledir:

⁵² Bkz. *Birinci Doğu Halkları Kurultayı (Belgeleri II)*, Cumhuriyet, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, Ağustos 2000, s. 16, 21. Bildirilerin okunması ile ilgili detaylar için bkz. Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 164-165.

⁵³ Cebesoy, *age*, s. 21-23.

“..Enver Paşa, Garp İslâm memleketleri inkılâpçı teşkilâtlarının mümessili olarak kendisini Kurultaya takdim ederken, Türkiye millî hareketinin hakikî mümessili olarak da görülmüŐtü. Enver Paşa’nın nutkundan sonra Kurultay bir karar almıŐtı. Kararda hulâsa olarak Şöyle deniliyordu: ‘Türkiye emperyalizmin istilâcı Őetelerine karşı harp yaparken Kurultay ona fikir ve gönül birliği gösterecektir. Fakat Kurultay bütün Şark işçi ve köylülerinden Türkiye’de millî harekete müzahir olmalarını dilerken Türk işçi ve köylülerine de müstakil teşkilât ile nizamlı olarak toplanmalarını tavsiye eder. Ancak bu suretle kendilerini hürriyete kavuŐturabilirler. Tazyiklere ve hilelere kurban olmaktan kendilerini kurtarabilirler. Hükümet kuvvetlerini ellerinde tutan birkaç kişi artık onları istilâcı kütlelerden birinin menfaatine sürükleyemezler. Dâhilî ve haricî zalimlerin pençesinden kurtulmakla Türkiye’yi hakikî ve sağlam istiklâle kavuŐtururlar.’ Enver Paşa Bakü Şark Kurultayından evvel, İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadi TeŐkilâtı tamamlanmıŐ ve merkez-i umumisi de Moskova’da kurulmuŐtu. Onlar namına Bakü’ye geldiği hâlde, Anadolu millî hareketinin mümessilliğini de üzerine almıŐtı. Hâlbuki Ankara kendisine böyle bir salâhiyet vermiş değildi.”⁵⁴

Tarik Zafer Tunaya’ya göre kurultay sonucunda Sovyet liderlerin bakış açısına göre amaç, millî ve bağımsız bir devletin kalkınması olmamalıydı. Ona göre Türkiye, komünist bir köylü hareketi baŐlatmalıydı. Sovyet liderler Millî Mücadele’ye bu gözle bakarak Türkiye’ye kendi Őıkarlarına göre yardım etmiŐlerdi. Diğer bir bakış açısı ile Sovyet-Türk ilişkilerinde, Sovyet liderlerin Anadolu hareketini desteklemeyen iki durum vardı. Birincisi Enver Paşa’nın Sovyet taktiğinde kullanılıŐ Őekliydı. Enver Paşa, bir Osmanlı suçlusunu ve İngilizlerin dıŐmanıydı. Osmanlı dönemlerinde benzerlerine rastlanılan bu taktikte kendisinden yararlanılabiliirdi. Asıl sorun ise, Enver Paşa’nın, Mustafa Kemal Paşa’nın seğeneği olarak onun yerine geğebilecek lider olarak kabul görmesiydi. Mustafa Kemal, Batı ile anlaŐırsa Enver Paşa onun yerini alabiliirdi. O nedenle bu durum, Türkiye için bir iĐ sorun hâline gelebiliirdi. 13 Eylül 1919’da Sivas Kongresi’nde, Sovyet temsilcilerin Millî Mücadele’nin sosyalist bir ihtilale Őevrilmesi için siyasi baskı yapması buna bir örnekti.⁵⁵

Ahmet Cevat Emre’nin hatıralarında Bakü Doğu Halkları Kurultayı ile ilgili iki farklı ifadesinde Şu bilgiler geğmektedir:

“BolŐeviklerin İslâm dünyasını uyandırmak, Emperyalistlere karşı harekete getirmek ve hareketin başında Enver Paşa’yı görmek istemeleri kolay anlaŐılır bir Őeydir, bu yeni siyaseti ben tenkit edecek değilim, fakat benim idealim vatanımızın, sevgili Türkiye’mizin kurtarılmasıdır, kendim yalnız bu ideale fâideli olmağa nefsimi, vakfetmiŐimdir. Bu yoldan dönmeye karar veremiyorum.”.. “Komünizmi hedef tutan ve komünist ismiyle parti kuran bir memleket, kapitalist ve emperyalist devletlerin pençesi altında bulunan zayıf memleketleri mücadeleye tahrik etmeyi, silah ve para vererek desteklemeyi ilksel (prensipal) vazifelerinden sayar. Sovyet Rusya’nın, Enver Paşa’nın İslâm âlemi teşkilatına önem verip kendisini bu büyük hareketi yürütmeye muktedir bir lider sayması, komünist partili bir memleket olmanın tabii ve samimi bir icabıdır.”⁵⁶

Ahmet Cevat Bey’in hatıratına göre Sovyet Rusya’nın Mustafa Kemal’e ve Türkiye’ye karşı yaklaşımları Şöyledir:

“Yine Sovyet Rusya’nın büyük kapitalist ve emperyalist devletlerle ve onlarla baĐdaŐan padişah halefinin hükümeti ve mürteci kuvvetleriyle mücadele eden Mustafa Kemal Paşa’ya silah ve para ile yardım etmesi de komünist partili bir memleket olmanın aynı tabii ve samimi icaplarından. İlerde anlatacağım gibi, Moskova’da bulunduğum sırada, Şark mektebi (Kuteve) öğrencilerine konferans vermeğe gelen liderlerin –Zinovyef, Buharin... Trotski... Rodek ve başkalarının- Şöyle hitap ettikleri hâlâ kulağımdadır: -Yoldaşlar, Türkiye’de, milliyetĐilerle beraber olacaksınız, onlarla birlikte ve onlar gibi Türkiye’nin dıŐmanları emperyalist devletlere karşı savaŐacaksınız! Vazifeniz milliyetĐilik hareketini anlamak ve desteklemektir!”⁵⁷

Ahmet Cevat Bey, artık tam anlamıyla Sovyet Őevrelere kendisini kabul ettirmiŐken Kurultay’ın sabah oturumunda Enver Paşa ve Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal Paşa’dan hangisine yönelecekleri

⁵⁴ Cebesoy, age, s. 165.

⁵⁵ Birinci Doğu Halkları .. (Belgeleri I), s. 19.

⁵⁶ Akbulut, age, s. 50, 58.

⁵⁷ Akbulut, age, s. 58.

konusunda kararsız kalan Bolşeviklere, vatanının kurtarılması için Enver Paşa'nın samimiyetsiz olduğunu öne sürerek uyarılarda bulundu. Böylece Ahmet Cevat Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın Sovyetlerin nezdinde daha da güçlenmesinde etkili oldu. Bu konuda Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde Batum'da Acara Cumhuriyeti nezdindeki Sovyet Konsolosu'na şöyle demiştir: “*Sakarya Meydan Muharebesi kaybedilse bile, Sovyetler Birliği yeni silahları Arıburnu-Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal Paşa'ya vermeli, yeni yardımlarda bulunmalıdır. Türkiye'nin kurtuluşunu ancak o büyük adam sağlayacaktır.*” Ahmet Cevat Bey, bu sözlerle Sakarya Savaşı'nın kaybedilmesi hâlinde Enver Paşa'ya silah ve asker vererek Anadolu'ya sokma planları olan Sovyet liderlerini bu kararlarından vazgeçirmeyi amaçladı. Zaten olaylar Ahmet Cevat Bey'in korktuğu gibi gerçekleşmedi ve Sakarya Meydan Muharebesi zaferle sonuçlandı. Böylece Sovyet yöneticiler, Enver Paşa'dan desteklerini çekti⁵⁸ ve Mustafa Kemal Paşa'ya silah ve para yardımı yaptı.⁵⁹ Ahmet Cevat Bey'in bu düşünce ve çabası gelecekte Mustafa Kemal tarafından önemsenmesinde ve Türk devrim tarihinde dil çalışmalarına katkı sunmasında etkili olan önemli bir unsur oldu.⁶⁰ Bu bilgi sadece Ahmet Cevat Emre'nin hatıralarında geçmekte, ancak farklı kaynaklarla desteklenememektedir. Bununla birlikte Ahmet Cevat Emre'nin Moskova hatıralarının değiştirilmiş ya da kısaltılmış olması bu bilginin güvenilirliğinin sorgulanmasına yol açmaktadır. Ancak, Mayıs 1928 itibarıyla Ahmet Cevat Bey ile Mustafa Kemal Paşa arasında oluşan yakın ilişki bu bilginin doğru olabileceği görüşünü güçlendirmekteyse de yeterli değildir. Sonuç olarak bu bilginin tam olarak aydınlatılması için yeterli kaynak yoktur.

3. Ahmet Cevat Emre'nin Türkiye Komünist Partisi Faaliyetleri

Ahmet Cevat Bey'in komünizm faaliyetleri hakkında çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Buraya kadar verilen bilgilerde Ahmet Cevat Emre'nin *Tarih Dünyası* dergisinde yayımlanan “920 Moskova'sında Türk Komünistler” başlıklı hatıraları esas alınmıştır. Fakat bu bilgilerin kısaltılmış veya değiştirilmiş olması ihtimali göz önünde bulundurularak komünizm faaliyetlerinin tamamlayıcı olması adına Yavuz Aslan'ın “*Türkiye Komünist Fırkasının Kuruluşu ve Mustafa Suphi*” adlı eserinden faydalanılmıştır. Bu eserde Ahmet Cevat Emre'nin 1920-1921 yılı faaliyetleri ile ilgili şu bilgilere ulaşılmıştır:

“*Yeni Dünya*” gazetesinin ilk sayısını 27 Nisan 1918'de Moskova'da çıkaran Mustafa Suphi ve teşkilatı Bakü'ye geldiğinde, gazetenin buradaki ilk sayısını 20 Haziran 1920'de yayımladı. Haftada iki defa çıkan gazete, Türkiye komünist teşkilatlarının birinci kongresine kadar on bir sayı çıktı. Gazete, Türk halkını komünizm propagandası çerçevesinde Rus İnkılabı'na yakınlaştırmayı amaçladı. Gazetede Mustafa Suphi, Ahmet Cevat Bey ve Feyzullah Mirza Mahzun çalıştı. Yavuz Aslan, gazetenin bazı sayılarına ulaşarak Ahmet Cevat Bey'in 8 Temmuz 1920 tarihli “*Türkiye'nin Taksimi*” başlıklı uzun bir makalesinde şu bilgileri vermiştir: “*Ey Şark'ın, Garp'ın ameleleri, rençberleri! Aranızdaki zalim kara kuvveti yıkarak size doğru yürüyen içtimai inkılâbı karşılayınız ve ellerinizi birbirinize uzatınız.*”. Yine 26 Temmuz 1920'de “*Hükümet Nedir?*” başlıklı makalesi yayımlandı. Türkiye Komünist Teşkilatı'na bağlı Maarif ve Medeniyet Şubesi'nin çalışmaları kapsamında siyasi ve ilmî konferanslar verilmesi zorunlu olması sebebiyle Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi (AKPMK), Bakü'deki Muhtarov'un evini haftada iki defa konferans verilmesi için TKT'ye tahsis etti. Teşkilat üyelerinin bu konferansa katılması mecburi tutuldu ve dördüncü konferansı Ahmet Cevat Bey verdi. Emre, burada “*Komünizmin Tarihi ve Esasları*” hakkında bir konuşma yaptı.⁶¹

Ahmet Cevat Emre, Bakü Doğu Halkları Kurultayı'nın ardından, TKP'nin 10-15 Eylül 1920 tarihlerinde toplanan TKT Birinci Kongresi'nde, TKP'nin teşkilat harcamalarının incelenmesi için oluşturulan komisyonda yer aldı. Ayrıca kongrede 12 Eylül 1920 tarihli üçüncü oturumun ikinci bölümünde Ahmet Cevat Bey, “kooperasyon” hakkında konuştu ve konuyla ilgili bazı kararlar alındı. Kooperasyonun ne demek olduğu, tarihî geçmişi, nasıl geliştiği ve yayıldığı ile zirai kooperatifler üzerine bilgi veren Ahmet Cevat Bey; daha sonra Türkiye'de kooperatifçilik konusuna değindi. Türkiye'de kooperatifçilik hakkında şu konuşmayı yapmıştır:

“*Kooperatifçilik 1911 senesine kadar memleketimizde malum değildi. Yalnız bazı büyük şehirlerde İngiliz ve Amerikalılara mahsus üç dört kooperatif vardı. Fakat bunlar, kooperasyonun kavaid-i esasiesine muhalif olarak yerlileri içerilerine kabul etmiyorlardı. Balkan Muharebesi'nin hitamında tarafımdan kooperatifçilik hakkında bir kitap neşrolundu. Birkaç konferans verildi. İki üç şirket de açıldı. Fakat Harb-i Umuminin patlamasından sonra*”

⁵⁸ Ertan, “Ahmet Cevat Emre ve Kemalizm'de Öncü Bir Dergi: Muhit”, s. 20-21.

⁵⁹ Emre, “920 Moskovanın..”, S. 2, s. 148.

⁶⁰ Ertan, *agm*, s. 21.

⁶¹ Aslan, *age*, s. 104-105, 107-111, 115.

AHMET CEVAT EMRE'NİN YURT DIŞI FAALİYETLERİNE BİR BAKIŞ (1920-1922)

(milli iktisadiyatıyla) bütün ticareti beş altı yüz azasının kirli elleri arasında cem' etmek ve sahte bir burjuvazi vücuda getirmek politikasını takip eden Jön Türk Hükümeti onları da kapattı. Ve o kooperatifçiliğe serbesti-i cereyan vermek istemedi. Onların yerine (Milli Kooperatifler) namıyla birtakım şahsi şirketlere tabi ve onların bey'eye dükkânları mesabesinde dükkânlar açtı. Bunların hep idareleri İttihat ve Terakki'nin tayini ile teşekkül ediyordu. Suistimal ve salahiyetsizlik cümlesini mahvetti. Biz inkulâptan sonra, uzun bir zaman, bu şirketlere muhtacız. Çünkü bizim ahalimiz terbiye-i siyasiye ve içtimaiyeden mahrumdur. Kum taneleri gibi dağınmıştır. Kooperasyonun mühim bir vazifesi de azasına siyasi ve ictimai terbiye vermek, onları teşkilatlandırmak, müşterek bir gaye etrafında toplamaktır. Bu hareketin ilerletilmesine ve yeni esaslara tevfik edilmesine ehemmiyet verilmesini, bizde kooperatifçiliğin uyandırılmasını temenni ederim.”

Konuşmasının ardından alınan kararlar arasında Türkiye'de komünizm ruhunda bir kooperasyon hareketi oluşturulması da vardı.⁶² Aralık 1920'de Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Türkiye'ye gitmesi ile Bakü'de kalan Ahmet Cevat Bey, İsmail Hakkı başkanlığında Süleyman Nuri ile “Harici Büro”da çalışmalarını sürdürdü. Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesinden sonra ise TKF zayıfladı ve bir süre bocalama devresi geçirdi, 1921'in yaz aylarına doğru yeniden toparlanmaya başladı. Bu süreçte Ahmet Cevat Bey, Türkistan'daki şuraların kurslarını teftiş etmek üzere Taşkent'e gönderildi. Mustafa Suphi'den sonra Rusya'da kalan Türk komünistler, TKF Harici Bürosu Başkanı İsmail Hakkı önderliğinde Türkiye'ye propagandacı göndermek ve bu propagandacılar ile Türkiye'de gizli teşkilatlar kurarak komünist inkılabı zemin hazırlamak istedi. 16 Mart 1921'de Sovyet Rusya ile Türkiye arasında Moskova'da yapılan ve daha sonra 13 Ekim 1921'de Sovyet Rusya, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ile Türkiye arasında Kars'ta imzalanan dostluk anlaşmaları gereğince Harici Büro'da faaliyetlerini sürdürmeye çalışan TKF kapatıldı.⁶³ Ahmet Cevat Bey, 1922'de Moskova'da Ziyetullah Nuşirevan tarafından kendisi adına açılan soruşturmanın kapanmasıyla vapurla Batum'dan Trabzon'a geçerek İstanbul'a ailesinin yanına döndü. Ahmet Cevat Bey, ailesine duyduğu özlemi şöyle anlatır:

“Ailenin sevincini hangi kalem anlatabilir? Çocukların hepsi büyümüş ve büyüyerek değişmiş. Beş seneden beri görmedikleri babalarına karşı bir yadırgama bile seziliyordu. Aylık masraflarına, mektup ücretlerine, üst-baş ihtiyaçlarına yetişen dostum İbrahim Hilmi, amcadan ileri bir yer tutuyordu. Oğlum Cahit tıbbiyeden mezun olmuş, yedek subaylığını da yapmıştı, büyük kızım Suat liseyi bitirmiş, Muzaffer de Erenköy Lisesi'nin son sınıfına devam ediyordu. Altı yaşında bıraktığım Leman, ilkokulu yeni bitirmişti.”⁶⁴

Ahmet Cevat Bey, Ağustos 1922'de Ankara'da yapılan Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (THİF) Kongresi'ne Komintern Delegasyonu ile birlikte katıldı ve kongrede Komintern IV. Kongresi'ne katılacak THİF delegeleri arasına seçildi.⁶⁵ Ahmet Cevat Bey, 1920 yılında Bakü'de Bolşevikler tarafından el konulan halılarını da kurtardı ve İstanbul'da geçimini bu halıları satarak idame ettirdi. Onun İstanbul'a geldiğini öğrenen Türk komünistler kendisiyle iletişime geçince Ahmet Cevat Bey takibe alındı ve tevkif edilmekten korkarak ailesi ile birlikte adres değiştirmek zorunda kaldı.⁶⁶ O, hatıralarında o günleri şöyle anlatmıştır:

“"Anadolu Yavrusunun Kitabı" iki seneden beri listeden atılmış, programlar değişmiş, gelirim azalmıştı. Ancak bazı hocalar, hususi okullar, azınlık okulları, Yeni Elifba, Kuran Okuyorum, Lisani Osmani, Sarf ve Nahiv kitaplarımı liste dışı okutuyordu; dostum İbrahim Hilmi başkalarının yazdığı bazı ders kitaplarımı bana gözden geçirterek dar bir geçim parası verebiliyordu. Ben komünist damgasıyla resmi maarıftan aforoz edilmişim. Bereket, Bakü'deki halılarımı İstanbul'a yollamak imkânını bulmuştum, şimdi, sıkıştıkça bir seccade veya halı sattırarak geçim darlığımı biraz genişletebiliyordum. İstanbul'da siyasi korkudan yüreğim devamlı bir heyecan içindeydi.”⁶⁷

⁶² Aslan, *age*, s. 93, 232.

⁶³ Aslan, *age*, s. 301, 369, 374.

⁶⁴ Akbulut, *age*, s. 73-75.

⁶⁵ Mete Tunçay, “84 Yıl Önce Yazılmış İlginç Bir Mektup: Ahmet Cevat Emre'nin Yaptığı Blöf Hakkında Dolaylı Bir Tanıklık”, *Toplumsal Tarih*, S. 150, Haziran 2006, s. 28.

⁶⁶ Emre, “920 Moskovasın..”, S. 3, s. 285.

⁶⁷ Akbulut, *age*, s. 75-76.

15 Şubat 1925'te ise İstanbul'da toplanan TKP Kongresi'ne katıldı. Mayıs 1925 sonrasında TKP'ye yapılan tevkifatlar sebebiyle parti ile bağına tamamen kesti.⁶⁸ Böylece Emre'nin saklanarak yaşadığı bu hayat 1927 yılına kadar sürdü.⁶⁹

4. Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu'nun Ahmet Cevat Emre ile Yaşadığı Bir Hatıra

Ahmet Cevat Bey, ölümünden sonra *Tarih Dünyası*'nda yayımlanan hatıralarında, Ağustos 1922 tarihinden sonra Moskova'da yapılan bir toplantıda⁷⁰ Nizamettin Nazif Bey ile yaşadığı bir gerginlikten bahseder. Bu olaydan hareketle Nizamettin Nazif Bey tarafından Kemalist olmakla suçlanan Ahmet Cevat Bey, hatıralarında bu konuyu şöyle anlatır: “..Sözümü bitirmeme güç tahammül eden coşkun bir yoldaş Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu tabancasını çekti, masanın üstüne koydu: -Sen Kemalist'sin! Senin hakkın bir kurşundur, dedi. Toplantı karıştı, müzakereler fasılaya uğradı, ben de kalkıp toplantıdan ayrıldım...”

Yaşanan olay ile ilgili *Tarih Dünyası* dergisi şu dipnotu paylaşmıştır: “*Tarihin bir dönüm noktasında görev alanların o zamanki tutumları tarihten gizli kalmamalıdır. Ahmet Cevat Emre'nin hatırasındaki bu pasajı tarihten saklamaya razı olamadık. N.N. Tepedelenlioğlu'nun da bu konuda söyleyecekleri varsa sayfalarımız açıktır.*”⁷¹

Bu yazı üzerine Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu cevap hakkını kullanarak Ahmet Cevat Emre'nin hatıralarında geçen tarih hataları ve tabanca meselesi ilgili açıklamalarda bulundu. Nizamettin Nazif Bey, Ahmet Cevat Emre'nin Moskova hatıraları ile ilgili şunları söylemiştir:

“..Yazıda birçok tarih hatası var. Sosyal karakteri ne olursa olsun, bilgi ve zekâ ölçülerine pek kısa boy vermeyen Giritli Cevad'ın bu hatalara düşmesine ve bazı cihetlerde de çok unutkan olmasına bence imkân yoktur. Birçok önemli isimler âdeta kasten yazılmamış gibi... Yazılanların bazısı da yanlış, kendi Ankara'ya gelmiş mi, gelmemiş mi, belli değil. Ankara'daki kongrenin nasıl yapıldığı, nerede yapıldığı, yapılmasına nasıl imkân bulunduğu anlaşılmıyor. Komünist Partisi dediği hangi parti? Almanya'dan, İsviçre'den İstanbul ve Ankara'dan niçin Moskova'ya gidilmiş, Cevad, orada onlarla neden buluşmuş? Mustafa Kemal hakkında Moskova'da sık sık vaizler vermek fırsatını aradığını ve bulduğunu bildiren satırlar o devirde temas ettiği, daha doğrusu “emirlerinde çalıştığı muhitler”in “literatura”sına ne dereceye kadar uygundur? Zeynetullah Nuşirevan ile arasındaki düşmanlık neden?.. Cevap arayan bütün bu sorular yanında bizim tabancanın kılıfından ihracı keyfiyeti ise asıl sebebi üzerinde durulmadan büsbütün başka bir istikamet uydurularak tahrif edilmiş.. Bu soruları sıralamaktan, eksikleri gedikleri belirtmekten kasdım neşriyatınızın bende uyandırdığı şu iki başlı bir şüpheyi ortaya atmaktır:

1-Ya bu yazıyı Cevad yazmamıştır; notlarını karıştıran biri tarafından düzenlenip kâh bazı kısımların bir kenara atılması ile bu hale sokulmuştur,

2- Ya da Cevad, kendi neslinden olan Kurt gizli politika bezirgânlarının söylediği günlerde evine yapılacak herhangi bir polis baskını ihtimaline karşı bir garanti düşünmüş, böyle bir sigortalı hatıra çizmiştir.. Şimdi size kısaca bilgi vereyim:

1-Giritli Cevad'ın, kendisi dâhil, bahsettiği şahıslardan hiçbirisi 1920 yılında Moskova'ya gitmiş değildir. Buna mukabil, mesela Dr. Teyfik Rüştü Aras, 1920 yılının Teşrinvevvel ayında Ankara'dan hareket edip aynı yıl içinde Moskova'ya ulaşmıştır. Musavat Partisi iktidarı son bulduğu zaman Kızılordu kontrolü altında kurulan Komünist Azerbaycan devleti içinde şu üç sebepten şüpheli şahıs durumundaydı. Enverci İttihatçıların taraftarları ile ilgisinden.. Birinci Dünya Harbi sonunda sefalet, açlık, muhacirlere yardım vesaire gibi çeşitli “insani haber alma” sebepleriyle Kafkasya'da, Karadeniz kıyılarında, Bulgaristan, Romanya ve Ukrayna ile Kırım'da bulunan “Amerikan Yakın-Doğu Yardım Cemiyeti” şubelerinin adamı olarak.. ve her işle uğraşan, para kazanmak için her türlü hizmetlerde

⁶⁸ Tunçay, “84 Yıl Önce Yazılmış İlginç Bir Mektup: Ahmet Cevat Emre'nin Yaptığı Blöf Hakkında Dolaylı Bir Tanıklık”, s. 28-29.

⁶⁹ Emre, *agm*, s. 285.

⁷⁰ Sakarya Zaferi'nden sonra Türk Halk İştirakiyyun Fırkası yeniden canlanmıştır. 15 Ağustos 1922 tarihinde yapılacak ilk THİF kongresi önce hükümetin izniyle bu tarihte yapılmak istenmiş de kongreye yabancı delegelerin gelmesiyle son anda hükümet izni kalkmıştır. Böylece ilk kongre illegal bir şekilde yapılmıştır. Bu kongreye Karl Marx'ın torunu Magdeleine Marx-Paz'ın bulunduğu heyetin içinde müşavir-tercüman sıfatıyla Ahmet Cevat Emre de katılmıştır. Bahsedilen toplantının bu kongre olduğu düşünülmektedir. Bkz. Tunçay, *age*, s. 263, 272, Ayrıca bkz. Erden Akbulut, Mete Tunçay, *Türk Halk İştirakiyyun Fırkası (1920-1923)*, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2007, s. 173.

⁷¹ Emre, *agm*, s. 282-283.

AHMET CEVAT EMRE’NİN YURT DIŞI FAALİYETLERİNE BİR BAKIŞ (1920-1922)

bulunur bir zat olarak.. Buna rağmen gençliğinde İstanbul’da dostluk kurmuş olduğu Dr. Neriman Nerimanof’un Kızıl Azerbaycan Cumhurbaşkanı olması üzerine durumunu kısmen düzeltebilmiştir ve Moskova’ya gidebilişini de yine onun himayesine borçludur. Fakat para ve kazanç hırsı yüzünden bazı Kafkas şehirlerinde edinmiş olduğu ilgiler daima sırtında, kızıl şüpheliyi çeken mıknatıslı bir kambur olarak kalmıştır. İşte benim tabanca, onu ve kendisine hoca deyip saygı gösteren birkaç tertemiz genci bir kambur yüzünden çıkagelen bir beladan kurtarmıştır...”⁷²

Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, Ahmet Cevat Bey’in Moskova’da kalma sebebini Amerikan Yakın Şark Yardım Heyeti ile ilişkilendirirdi. Nazım Hikmet, Vâlâ Nureddin ve Şevket Süreyya’nın hayatlarının tehlikede olduğunu, Hotel Lüks’e geldiğinde bu üç ismin kendisinden Ahmet Cevat Bey’in Ziyetullah Nuşirevan tarafından emperyalist casusluğu ile itham edilmesi sebebiyle yardım talep ettiğinde öğrendi.⁷³ Nuşirevan’ın bu ithamının sebebi Ahmet Cevat Bey’e ait bir mektubun ele geçirilmesiydi. Nuşirevan’ın iddiasına göre Ahmet Cevat Bey, Azerbaycan ve bazı Kafkas şehirlerinde bazı kişilerle iletişim kurdu. Bu kişilerin de emperyalist güçlerle bağlantısı vardı. Bu nedenle Ahmet Cevat Bey’in delegelik sıfatı düşürölmek istendi. Kendisiyle birlikte öğrencilerinin hayatı da tehlikeye girdi. Bu nedenle Ahmet Cevat Bey’in Komintern IV. Delegasyonu THIF temsilcisi olarak delegelik sıfatı düşürölməsi görevi, Baytar Salih adlı kişi tarafından bir vesika olarak parti mührünün basıldığı mektup ile birlikte Nizamettin Nazif Bey’e verildi.⁷⁴ Nizamettin Nazif Bey, ceketine koyduğu mektup ile gittiği toplantıda önceden tanıştığı Kolorof adlı politikacı ve görüştüğu diğer dört isimle Ahmet Cevat Bey hakkında görüştü. Rus bir hâkim, Ahmet Cevat Bey ile ilgili şöyle bir ithamda bulundu: “*Bu iş çok mühim. Beyaz Azerbaycanlılar bir komplo hazırladılar. Bunların baş ajanı da Komintern’de Türkiyeli delege Cevad’dır. Onun yanında genç teröristler var. Bunları Şark Enstitüsüne yerleştirdi. Bu iş için en fena taraf şu ki ele geçirilen döküment (vesika)ler kaybolmuştur.*” Bu konuşma üzerine Nizamettin Nazif Bey’in mektubu saklaması ile Ahmet Cevat Bey ve öğrencilerinin vesikasız itham edilemeyeceği gerekçesiyle toplantı bitti.⁷⁵

Bu mektupta geçen isimler arasında *Tanin* gazetesi başmuharriri Ahmet Muhiddin ve Emin Resulzade’nin ismi vardı.⁷⁶ Nizamettin Nazif Bey mektupla ilgili şu bilgileri aktarmıştır:

“Akıl almıyacak derecede çeşitli haber alma şebekelerinin her şeyi çok susamış bir şüpheli ile taradığı, didik didik ettiği bir memlekette, felaketin binbir süzgecinden geçmiş bir Giritli Cevat, böyle bir mektubu Hotel Lüks gibi bir yerde yazmış, Moskova’dan nasıl postalamıştı? Bir Sansür memuru tarafından okunabileceğini de mi akıl edememişti? O devirde kim kime itimad edebilirdi? İşte onun mektubu da bizzat eski dostu Dr. Neriman Nerimanof’u zıvanadan çıkarmıştı. Azerbaycan Kızıl Cumhurbaşkanı mektubu ele geçirince bir taraftan adı geçenleri takip ettirmeye başlamıştı, bir taraftan da özel bir kurye ile orjinali Moskova’ya göndermişti.”⁷⁷

Nizamettin Nazif Bey, Neriman Nerimanof ile ilgili şöyle söylemiştir:

“Bolşevikliğin pek zayıf olduğu Azerbaycan’da Kızıl silahların sert desteği ile tutunabiliyordu. Dost ve arkadaş saydıklarının çoğunun da kendisine çelme takmak için fırsat kolladığını biliyordu. Milliyetçi lider Resulzade ile ve adamları ile garip bir Giritli Cevad’ın Moskova’ya gitmesine yardım etmiş olmasını dostları da düşmanları da aleyhine bir koz olarak kullanabilirdi. Bunlardan herhangi biri, Cevad’ın mektuplarında ‘Resulzade’nin adamları’ diye bahsi geçenlerin gizli çalışan eski ‘Müsavat Partililer’ olduğunu öne sürdüğu sırada Nerimanof pek tehlikeli bir duruma düşerdi. Kızıl devlet reisi, beyaz gizli teşkilatla iş birliği etmek töhmeti altına giriverirdi. İşte bu korku ile Nerimanof eski arkadaşını harcamak kararını vermiş, olanca şirretliği ile eski arkadaşının başına bir çorap örüvermişti.”⁷⁸

⁷² Tepedelenlioğlu, “Ahmet Cevat Emre’nin Moskova Hatıraları Dolayısıyla Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu Cevap Veriyor”, s. 479-480.

⁷³ Tepedelenlioğlu, *agm*, s. 480-481.

⁷⁴ Tepedelenlioğlu, “Ahmet Cevat Emre’nin Moskova Hatıraları Dolayısıyla Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu Cevap Veriyor”, *Tarih Dünyası*, S. 5, C. 2, 1 Nisan 1965, s. 74

⁷⁵ Tepedelenlioğlu, “Ahmet Cevat Emre’nin Moskova Hatıraları Dolayısıyla Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu Cevap Veriyor”, *Tarih Dünyası*, S. 7, C. 2, 15 Haziran 1965, s. 259. Ayrıca bkz. Tunçay, *age*, s. 274-275.

⁷⁶ Tepedelenlioğlu, “Ahmet Cevat Emre’nin Moskova Hatıraları Dolayısıyla Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu Cevap Veriyor”, *Tarih Dünyası*, S. 6, C. 2, Mayıs 1965 s. 168.

⁷⁷ Tepedelenlioğlu, “Ahmet Cevat Emre’nin Moskova Hatıraları Dolayısıyla Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu Cevap Veriyor”, s. 176.

⁷⁸ Tepedelenlioğlu, “Ahmet Cevat Emre’nin Moskovasın.”, S. 7, s. 255.

Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu'nun hatıralarını yayımladığı yedinci sayı, derginin son sayısı olarak yarım kaldığı için olayların sonunda neler olduğu tam olarak anlaşılamadı. Çünkü Nizamettin Nazif Bey, hatıralarını yayımlarken aynı sayıda *Tarih Dünyası* dergisinin sahibi ve Genel Yayın Müdürü Niyazi Ahmet Banoğlu ile Fethi Tevetoğlu arasında Ahmet Cevat Bey'in hatıraları ile ilgili gerginlik yaşandı. Böylece yedinci sayı derginin son sayısı olarak kaldı ve dergi kapatıldı.⁷⁹

Ahmet Cevat Emre'nin Moskova hatıraları ve kendisiyle ilgili tarihsel dokümanlardan elde edilen bilgilerden yapılan karşılaştırmalı araştırmalar sonucunda dönem dönem farklı görüşlere sahip olması dışında Mustafa Suphi'nin ölümü, komünizm, TKP ile ilgili faaliyetleri sırasında verdiği tepkilerde⁸⁰ ve Doğu Şubesi Müdürü ve Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti Başkanlık Kurulu Üyesi Pavloviç'e 2 Nisan 1921'de gönderdiği mektupta oldukça net bir tavır takındığı anlaşıldı. Bu tarihten on yedi ay kadar sonra ise 11 Eylül 1922 yılına ait bir mektupta isminin geçtiği ve Amasya'dan Ankara'ya giderken topluluğun içinden bir kişi ile yaptığı konuşmada: "*Sen Bolşevik reis ve Halk İştirakiyun Fırkası'nın Murahhasıymışsın.*" Ahmet Cevat Bey de "*Ben henüz her ikisi de değilim, fakat mürevvic-i efkârıyım.*" şeklinde cevap verdiği aktarılır.⁸¹ Anlaşılacağı üzere tarihsel bilgiler üzerinde Ahmet Cevat Bey'in düşünce hayatında sık sık iniş çıkışlar yaşadığı bilgisi 1922 yılında da devam eder. Vâlâ Nureddin, hocası Ahmet Cevat Bey'i "*Türlü sıfatları olan Giritli Ahmet Cevat (Emre)*" olarak adlandırmışsa da⁸² Ahmet Cevat Bey'in torunu kendisinin "komünist" olduğu bilgisini aktarmıştır.⁸³

SONUÇ

Millî Mücadele sürecinde Mustafa Kemal Paşa, ileri görüşlülüğü ve dehasıyla Türkiye-Rusya ilişkilerinde büyük bir denge siyaseti ile Sakarya Meydan Muharebesi'ni zaferle sonuçlandırmıştır. Ahmet Cevat Emre'nin hayatından bir kesit sunmaya çalıştığımız bu çalışmada, kendisinin Mondros Mütarekesi sonrasında Mustafa Suphi liderliğinde hareket eden TKP'ye girişi, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmeleri ile ilgili görüşleri ve Ahmet Cevat Emre'nin Bakü Doğu Halkları Kurultayı'na katılması konularına değinilmiştir. Ahmet Cevat Bey'in ölümünden beş sene sonra yayınlanan hatıralarının değiştirilmiş olması bilgisine ulaşılması hatıraların tekrar incelenerek sorgulanması gereğini ortaya koymuştur. Hatıralar, resmî ve akademik kaynaklarla birlikte incelendiğinde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Giriş kısmında Yusuf Hikmet Bayur'dan aktarıldığı gibi olayların seyri hatıralarda doğru gitmekle birlikte Ahmet Cevat Emre'nin hatıralarında Türkiye Komünist Partisi ile ilgili faaliyetlerinden bahsedilmemektedir. Bununla birlikte Ahmet Cevat Emre'nin Mustafa Suphi Olayı ile ilgili hem Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyetini hem de Üçüncü Enternasyonal'in Doğu Şubesi Müdürü ve Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti Başkanlık Kurulu Üyesi Pavloviç'e yazdığı mektupta TBMM Hükümeti'ni sorumlu tutması tezat teşkil etmektedir. O nedenle Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti'nin olayla ilgili olabileceği yönünde argümanlar olsa da kesin bir ifade kullanmak doğru değildir.

Ahmet Cevat Emre'nin hatıralarında Anadolu'ya dönmek isteyen Enver Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasında kalan Bolşevik liderlerini Mustafa Kemal Paşa'ya silah ve para yardımı yapmaları konusunda yönlendirerek Anadolu'da verilen Millî Mücadele'ye katkı sunmaya çalıştığı bilgisi verilmiştir. Bu bilginin sadece Ahmet Cevat Emre'nin hatıralarında geçmesi, bilgiye şüpheyle yaklaşılmasına sebep olmuştur. Bununla birlikte Ahmet Cevat Bey'in hatıralarının değiştirilmiş ya da kısaltılmış olması da bu şüpheyi arttırmaktadır. Fakat Mayıs 1928 itibarıyla Ahmet Cevat Bey ile Mustafa Kemal Paşa arasında oluşan yakınlık bu bilginin doğru olabileceğini de düşündürmektedir. Sonuç olarak bu bilgi de muallakta kalmış ve tam olarak aydınlatılamamıştır.

Ahmet Cevat Bey ile ilgili Türk tarihi içinde kimi zaman entelektüel kimi zaman eleştirel bakış açıları yer almışsa da anıları incelendiğinde küçük yaşta babasını kaybettikten sonra birçok ismi kendisine koruyucu olarak gördüğü ve bu isimlerin de Emre'nin hayatına ışık tuttuğu anlaşılmaktadır. Çocukluğundan itibaren üvey babası Gümrük Memuru Cafer Bey, üvey amcası Resmo Gümrüğü Müdürü Halim Bey, Girit Valisi Ahmet Cevat Paşa, sürgün hayatı boyunca destek gördüğü Mareşal Recep Paşa, Satı Bey tarafından Dârümuallimîn-i Âli'ye girmesi, Alman Türkolog Prof. Dr. Friedrich Giesse ve onun

⁷⁹ İçen, *agt.*, s. 21-22, Fethi Tevetoğlu, bu derginin para kazanmak amacıyla Ahmet Cevat Emre'nin hatıralarını yayımladığını aktarmıştır. Bkz. Fethi Tevetoğlu, *Açıklyorum*, Komünizmle Mücadele Yayınları, Haziran 1965, s. 192.

⁸⁰ İçen, *agt.*, s. 22.

⁸¹ Tunçay, "84 Yıl Önce Yazılmış İlginç Bir Mektup: Ahmet Cevat Emre'nin Yaptığı Blöf Hakkında Dolaylı Bir Tanıklık", s. 29.

⁸² Nurettin, *age.*, s. 215.

⁸³ Bu bilgi 30.03.2021 tarihinde Gündoğdu Ertözün ile yapılan telefon görüşmesinden elde edilmiştir.

AHMET CEVAT EMRE’NİN YURT DIŞI FAALİYETLERİNE BİR BAKIŞ (1920-1922)

asistanı olmasında etkili olan Őıpka Kahramanı Suleyman Paşa’nın oğlu Sami Bey-Ziya Gokalp ile Bakü’de Enver Paşa ile iliŐkisinde Mustafa Suphi’nin himayesine girmesi onu ileri noktalara taŐımiŐtır. Bu adımlar sırasında Sami Bey ve Ziya Gokalp’in, Ahmet Cevat Bey’in Prof. Dr. Giesse’nin asistanı olarak eğitim almasını sağlamasının, 1928 yılında Emre’nin Mustafa Kemal Paşa ile uyumlu çalışma azmini göstermesinde etkili olduğu görölmektedir. Ayrıca onun beŐinci dönem Çanakkale milletvekilliği görevine gelmesi, Latin alfabesinin inŐa edilmesi ve Türkçe gramer raporunun hazırlanmasına katkı sunmasına destek sađlamıŐtır. Böylece Emre, Türk Dil Kurumunda Gramer-Sentaks ve Lengüistik KolbaŐkanlıđı görevlerinde çalıŐarak hem Türk diline katkı sunmuŐ hem de hayatını idame ettirmiŐtir. Sonuç olarak Ahmet Cevat Emre, Türk diline yıllarını vermekle birlikte bugün konuŐtuđumuz ve kurduğumuz cümlelerin kelime ve gramer yapısında farkında olmadan emeklerini yaŐattıđımız Őahsiyetlerden biridir.⁸⁴

KAYNAKÇA

1-ArŐiv Belgeleri

BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi), *Rusya Millî Arşivindeki Türk Tarihi ile İlgili Belgeler*, Fon No: 571, Kutu No: 35471, Gömlek No: 139098, Sıra No: 62, (03.04.1929).

BCA, *Rusya Millî Arşivindeki Türk Tarihi ile İlgili Belgeler*, Fon No: 571, Kutu No: 35471, Gömlek No: 139098, Sıra No: 64, (28.11.1928).

BCA, *Rusya Millî Arşivindeki Türk Tarihi ile İlgili Belgeler*, Fon No: 571, Kutu No: 35471, Gömlek No: 139098, Sıra No: 57, (23.05.1929).

BCA, *Rusya Millî Arşivindeki Türk Tarihi ile İlgili Belgeler*, Fon: 571, Kutu No: 35932, Gömlek No: 141638, Sıra No: 461, (04.09.1922).

BCA, *Rusya Millî Arşivindeki Türk Tarihi ile İlgili Belgeler*, Fon: 571, Kutu No: 35932, Gömlek No: 141638, Sıra No: 516, (24.10.1922).

BCA, *Rusya Millî Arşivindeki Türk Tarihi ile İlgili Belgeler*, Fon: 571, Kutu No: 35932, Gömlek No: 141638, Sıra No: 517, (30.10.1922).

2-Kitap, Tez ve Makaleler

AKBULUT, Erden, *Millî Azadlık Savaşı*, der. Erden Akbulut, TÜSTAV (Türkiye Sosyal Tarih ve Araştırma Vakfı) Yayınları, İstanbul 2006.

AKBULUT, Erden, TUNÇAY, Mete, *Türk Halk İŞtirakiyun Fırkası (1920-1923)*, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2007.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1919-1990) Cilt:1 1914-1980*, Türkiye İŞ Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1991.

ASLAN, Yavuz, *Türkiye Komünist Fırkası’nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, TTK, Ankara 1997.

ATAÖV, Türkkaya, “1-7 Eylül 1920 Doğu Halkları Birinci Kongresinde (Bakü) Enver Paşa’nın Konuşma Metni ve Bununla İlgili Kongre Kararı”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 29, S. 1, ss. 43-51.

AYBARS, Ergün, “Mustafa Subhi’nin Anadolu’ya Gelişi ÖldürölüŐüyle İlgili Görüşler ve Erzurum’dan Trabzon’a GidiŐiyle İlgili Belgeler”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 13, S. 24, ss. 89-104.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Suyu Arayan Adam*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2020.

BAYUR, Yusuf Hikmet, “Mustafa Suphi ve Millî Mücadeleye El Koymaya Çalışan BaŐı Dışarda Akımlar”, *Bellekten*, S. 140, Ekim 1971, ss. 587-654.

Birinci Doğu Halkları Kurultayı (Belgeler I), Cumhuriyet, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, Ağustos 2000.

Birinci Doğu Halkları Kurultayı (Belgeleri II), Cumhuriyet, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, Ağustos 2000.

⁸⁴ İçen, *agt.*, s. 2-76.

Birinci Doğu Halkları Kurultayı, Bakü 1-8 Eylül 1920, Steno ile Yazılmış Tutanak, çev. Ali Alev, Koral Yayınları, İstanbul 1975.

CEBESOY, Ali Fuat, *Moskova Hatıraları (21.11.1920-2.6.1922)*, yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2002.

ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839 -1950*, İmge Kitabevi, Ekim 1999.

ÇOMAK, İhsan, “Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi ve Burada Okuyan Türk Öğrenciler Hakkında Bir Rapor”, *Bilig*, C. 76, 2016, ss. 87-116.

EMRE, Ahmet Cevat, *İki Neslin Tarihi Mustafa Kemal Neler Yaptı?*, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1960.

EMRE, Ahmet Cevat, “920 Moskovasında Türk Komünistleri”, *Tarih Dünyası*, S. 1, Y. 1, 1 Aralık 1964, ss. 88-93.

EMRE, Ahmet Cevat, “920 Moskovasında Türk Komünistleri”, *Tarih Dünyası*, S. 2, Y. 1, 1 Ocak 1965, ss. 146-151.

EMRE, Ahmet Cevat, “920 Moskovasında Türk Komünistleri”, *Tarih Dünyası*, S. 3, Y. 1, 1 Şubat 1965, ss. 278-285.

ERTAN, Temuçin Faik, “Ahmet Cevat Emre ve Kemalizm’de Öncü Bir Dergi: Muhit”, *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırma Dergisi*, Y. 2, S. 5, 1997, ss. 17-34.

GÜRÜN, Kamuran, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, TTK Basımevi, Ankara 1991.

İÇEN, Nisa, *Ahmet Cevat Emre Hayatı ve Eserleri*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2021.

KARABEKİR, Kâzım, *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkânı*, YKY, İstanbul 2020.

Komintern Belgelerinde Türkiye Kurtuluş Savaşı, der. Emre Adıgüzel, Kaynak Yayınları, Ekim 1985.

NURETTİN, Vâlâ, *Bu Dünyadan Nazım Geçti*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1969.

ÖZKIRIMLI, Atilla, “Ahmet Cevat Emre”, *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1990, ss. 441-442.

TEPEDELENLİOĞLU, Nizamettin Nazif, “Ahmet Cevat Emre’nin Moskova Hatıraları Dolayısıyla Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu Cevap Veriyor”, *Tarih Dünyası*, S. 4, Y. 1, 1 Mart 1965, ss. 479-481.

TEPEDELENLİOĞLU, Nizamettin Nazif, “Ahmet Cevat Emre’nin Moskova Hatıraları Dolayısıyla Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu Cevap Veriyor”, *Tarih Dünyası*, S. 5, C. 2, 1 Nisan 1965, ss. 72-74.

TEPEDELENLİOĞLU, Nizamettin Nazif, “Ahmet Cevat Emre’nin Moskova Hatıraları Dolayısıyla Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu Cevap Veriyor”, *Tarih Dünyası*, S. 6, C. 2, Mayıs 1965, ss. 167-168, 176.

TEPEDELENLİOĞLU, Nizamettin Nazif, “Ahmet Cevat Emre’nin Moskova Hatıraları Dolayısıyla Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu Cevap Veriyor”, *Tarih Dünyası*, S. 7, C. 2, 15 Haziran 1965, ss. 255-259.

TEVETOĞLU, Fethi, *Açıklıyorum*, Komünizmle Mücadele Yayınları, Haziran 1965.

TOPRAK, Zafer, “Ahmed Cevat’ın Bir Risalesi: Amele ve Köylü Kitleleri Nasıl Fırka Teşkil Eder?”, *Toplum ve Bilim*, S. 9-10, Bahar-Yaz, 1980, ss. 103-121.

TUNÇAY, Mete, *Türkiye’de Sol Akımlar (1908-1925)*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1978.

TUNÇAY, Mete, “84 Yıl Önce Yazılmış İlginç Bir Mektup: Ahmet Cevat Emre’nin Yaptığı Blöf Hakkında Dolaylı Bir Tanıklık”, *Toplumsal Tarih*, S. 150, Haziran 2006, ss. 28-29.

US, Mehmet Asım, *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım*, Vakıf Matbaası, İstanbul 1964.

YILMAZ, Mustafa, “Mustafa Suphi Olayı”, *Ondokuz Mayıs University Journal Of Education Faculty*, C.1, S. 2, 1987, ss. 299-311.

3-Sözlü Kaynaklar

ERTÖZÜN, Gündoğdu, (1948 doğumlu, Emekli Sigortacı, Ahmet Cevat Emre’nin torunu, İzmir/Türkiye).

